

**XIX. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASI'NIN ÇERKESLERİ SÜRGÜN
ETMESİ VE UZUNYAYLAYA YERLEŞTİRİLMELERİ (1860-
1865)**

Selma YEL(*)
Ahmet GÜNDÜZ(**)

ÖZET

Bu makale iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde XIX. Yüzyılda, Kafkaslarda meydana gelen mücadelelerden bahsedilmektedir. Rusya'nın bu dönemde Kafkasya'yı ele geçirme politikası ve Çerkes genel adı altında yaşayan insanlara uyguladığı zorunlu sürgün hareketi işlenmektedir. İkinci bölümde ise Çerkeslerin Rus hâkimiyetinde yaşamaktansa Osmanlı Devletine göç etmeyi tercih ettiklerini, göç esnasında ve sonrasında karşılaştıkları hadiseler ve Osmanlı Devletinin bu gelenlerin bir kısmını Sivas-Uzunyayla'ya nasıl yerleştirdiği konusunda bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelime: Rusya, Osmanlı Devleti, Kafkaslar, Sürgün, Çerkesler ve Sivas-Uzunyayla.

**CIRCASSIAN EXILE IN XIXth CENTURY BY TSARİST
RUSSİA AND THE CIRCASSIANS LOCATED IN UZUNYAYLA
(1860-1865)**

Assoc. Prof. Selma YEL¹ (*)
Assistant Professor DrAhmet GÜNDÜZ (**)

ABSTRACT

This article is composed of two parts. The first part gives information on battles which took place in Caucasus in XIXth century. The invasion policy pursued by Russia against Caucasus and the exile and genocide perpetrated by Russia to all Circassians at that period are discussed in this part. The second part gives information on the preference of Circassians to migrate to Ottoman Empire regions rather than to live under Russian sovereignty; on events which occurred during and after the migration movement; and the settlement of some of these migrants in Sivas-Uzunyayla by the Ottoman Empire.

Key words: Russia, Ottoman Empire, Caucasus, Exile, Circassians, Sivas-Uzunyayla

---

¹ *Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi. Ankara, E-Mail: www.selmayel@gazi.edu.tr. (**) Yard. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı Öğretim Üyesi. E-mail: www.agunduz@gazi.edu.tr(**) Lecturer in the Discipline of StudTeaching, Education Faculty of Ahi Evran University, Kırşehir. E-Mail; www.agunduz@gazi.edu.tr

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

GİRİŞ

Kafkasya, batıda Karadeniz sahillerinden başlayarak, doğuda Hazar denizine, kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı noktadan da güneyde oruh, Arpaçay ve Aras nehirlerine kadar uzanmakta olan bölge olarak kabul edilmektedir². Tarih boyunca Kafkasya stratejik önemini hiç kaybetmemiş olup, bilhassa da uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti ile Rus arlığı arasında mücadelelere sahne olmuştur.

Kafkasya'nın yerli halkı erkeslerdir. Ancak, gerek coğrafi; gerekse de tarihi şartlardan ötürü hiçbir dönem güçlü bir siyasi birlik teşkil edememişlerdir. Selçuklardan itibaren, özellikle İslamiyet'in meydana getirdiği yakınlık, Türk ve erkes topluluklarının iç-içe geçmesine ve ciddi bir yakınlığın meydana gelmesine zemin hazırlamıştır³.

Bölgede yaşayan halkların kendi yerel adlandırmaları farklı olmakla birlikte; erkes tarihine ilişkin araştırmalarda son dönemin etnisiteye dayalı çalışmalarının da tesiriyle, Kuzey Kafkasya kültürünü taşıyan ve çoğunlukla Kafkasya dışında bulunan bu az sayılı halkların tümü Kafkas kökenli araştırmacılar tarafından "Çerkes" olarak adlandırılmaya başlanmıştır⁴.

Osmanlı Devleti yükseliş dönemiyle birlikte Kafkasya'ya yönelik planlar yapmakta olup, 1500'lü yıllarda Don-Volga nehirlerini birleştirme çabalarının gerisinde Türkistan ile birleşme gayreti yatmaktadır. 1578'de Osmanlı Devleti Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhat Paşa gibi kumandanlar sayesinde Dağistan'a kadar geniş bir bölgede nüfuz tesis etmiştir. İslam'ın bölgede silinmez bir şekilde yerleşmesinde ise Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa tesirli olmuştur⁵. Bu durum

²Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları, İST,1993,S.21,Nedim, İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon,2006,s.27

³ Hayati, Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ank,1991,s.8,Müslüman Türklerin Kafkasya ile ilişkileri Selçuklular ile başlamış olup, Kafkasya'ya akınlar yaptıkları bilinmektedir. Selçuklu Sulatını Melikşah, Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı bölgelerindeki nüfuzunu artırmak için babası Alparslan'ın Anadolu'da uyguladığı iskân politikasına benzer bir şekilde Gürcistan'dan, Hazar sahillerine kadar Dağistan da dâhil birçok Türk boyunu iskân etmiştir.

⁴ Bkz: Niyazi Berzeg; Çerkes Sürgünü...(Gerçek, Tarihî ve Politik Nedenleriyle), Ank, 1996, s. 17.; erkes tabiri hakkında bkz. Yaşara Bağ; Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü Ank. Kafder Yay., 2001.; etin Öner; Şu Bizim Çerkesler, Can Yay. İst. 2000, s. 18-19.; İsmail Berkok; Tarihte Kafkasya., İst. 1958.

⁵B.Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ...S.81,Ferah Ali Paşanın kendisi de erkes kökenli olup,,Anapa'yı merkez üs haline getirip,Çerkesler,Abhaz ve Abazalar arasında Müslümanlığı yaymak ve Osmanlı Devletinin nüfuzunu kurmakla görevlendirilmiştir.Bu bilgi,Cevdet Paşa Tarihinde doğrulanmaktadır. Bice,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ve bölgede Şiiliği yaymak isteyen İran arasında ciddi mücadelelerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da artan nüfuzuna mani olmak için Kafkasya'yı kontrolleri altına almaları gerektiğini düşünerek ve aynı zamanda da Büyük Petro'nun(1682- 1725) meşhur vasiyetnamesi ile Rusya'nın doğu siyasetini şekillendirmeye karar vermişlerdir. Bu vasiyette Petro şöyle demektedir:“... *Rusya devletini, dünya devleti yapabilmek için, onun başkentinin, Asya ve Avrupa hazinelerinin anahtarı olan İstanbul olması lazımdır. Acele ve noksansız olarak çalışıp, İstanbul'un batı topraklarına sahip olmak gerekir. Şüphesiz ki İstanbul'a sahip olan Şah, dünyada ilahi şah olacaktır. Bu maksadın hedefine ulaşabilmesi için, daima Türkiye ile İran arasına fitne-fesat tohumları ekmeli, kavga ve savaş çıkarılmalıdır. Bu iş için Sünni ve şii mezhepleri arasındaki ihtilaflar en keskin silah ve yenilmez ordudur. Lazımdır ki (fitne-fesatla) onlar birbirleri ile hiçbir zaman anlaşmasınlar. Hem İran, hem de Türkiye'nin Avrupa halkları ile temas etmesine imkân vermemeli. Eğer bu ülkelerin Müslümanları gözlerini açıp hukuklarını anlayacak olurlarsa, o bize büyük bela olacaktır*” Petro bu amaç doğrultusunda, Karadeniz'de inşaat tezgâhları inşa edilerek, yavaş yavaş bu denizle Baltık denizinin ele geçirilmesini de vasiyet etmiştir6.

Petro'nun vasiyetinden de anlaşılacağı gibi, Hindistan ve İstanbul, yani Boğazlar dünya ticaretinde önemli merkezler olup, bu bölgeleri elinde tutan devlet, dünyanın gerçek hâkimi olabilecektir. Rusya, bundan dolayı İran Körfezine ulaşarak, Suriye yolu ile eski

---

Kafkasya'dan... S.11,Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi(14.511.590), Ank, 1976,S.XIX,“1451 Sokum zaptından 1588 Gence-Karabağ ve Nahçıvan Fethine değin “Kafkas-Elleri” şu padişahlarımız çağlarında fethedilmiştir: Karadeniz ile Azak denizi kıyıları, Fatih Sultanı. Mehmet çağında fethedilip, bütün Aphaz, Çerkez, Kabartay ve Dağıstan ülkeleri de, Altınorda'nın varisi Kırım Hanlığı'nın 1475 te İstanbul'a bağlanması ile, Osmanlıları “metbu” tanımışlardır. Yavuz Selim ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman çağlarında, Doğu Gürcistan ile Şirvan da Osmanlıları”metbu”bilmiş, her fırsatta Savaviler'den yüz çevirip, İstanbul'a bağlanmayı ülkü edinmişlerdir. Sonunda, II. Murad, babası II. Selim gibi, hiç seferlere katılmadan,”Serdar”lar idaresinde gönderdiği çağın en kudretli orduları ile son Atabek yurdu/Ahıska (KuzeydoğuÇıldırEyaleti), Göri,Tumanis,Tiflis(sonüçü,DoğuGürcistan/Kartel'de),Kahket,Loru/Borçalı,Revan,Şirvan,Gence-Karabağ ve Nahçıvan kesimlerinin fethini sağladı.Ayrıca Baku ve Demirkapu-Derbend'de üslenen”Hazar Denizi doğusunda da sağlam müttetik olan bu Sünni Türk Devleti ile,Şii Safavi İran devletini sıkıştırımda başarı kazanmış,Rusların büsbütün Terek solundan ve bir ara Astarkan güneyinden çekilmesini temin etmiştir, 6Sırrı Erkuş, “Rus Çarı I. Petro'nun Vasiyetnamesi”,Yeni Düşünce Gazetesi, 6 Nisan 1990; Wassan- Giray Cabagi, Kafkas-Rus Mücadelesi, İstanbul, 1967, s.22'den naklen, Ramazan Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Niğde, 2007,Yüksek Lisans Tez. S.4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

doğu ticaretini yeniden kurmayı planlarken, diğer taraftan da Karadeniz'i kontrolü altına alma çabası içinde olmuştur. Bu sebeple de, Rus çarlığı tarih boyunca İran'ı Hindistan'a ulaşma açısından, Karadeniz'i ise sıcak denizlere çıkış açısından önemli stratejik noktalar olarak görmüştür. Takip edilen bu politika sebebiyle, Kuzey Kafkasya bu stratejik noktaları ele geçirmede, önemli bir bölge haline gelirken, Kafkas tarihini dolayısıyla da Çerkeslerin kaderini de yakından etkilemiştir⁷.

A-Kafkasya'da Siyasî Gelişmeler(Osmanlı-Rus Mücadelesi)

XVIII. Yüzyıl başlarında Çar I. Petro, bu amaç doğrultusunda yapmış olduğu reformlarla Rusya'yı dünya çapında bir devlet haline getirmeye muvaffak olmuştur. Bu süreçte, vasiyetinde de belirilmiş olduğu gibi, Osmanlı Devleti ve İran arasında uzun yıllardır sürmekte olan hâkimiyet mücadelesinin, iki devlet üzerinde yaptığı tahribattan da faydalanmak istemiştir. Çar, İran ve Türkistan üzerinden Hindistan'a ulaşmak, ticarî gelişmelerini sağlamak, ipek, bakır ve pamuk gibi hammadde kaynakları ile seyrek nüfuslu toprakları ele geçirmek arzusundadır. Fakat onun için hepsinden önemlisi Kafkasya geçitlerinin stratejik konumudur. Ancak buralar alındıktan sonra diğer hedeflere ulaşabilecektir. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiği ve İran'ın iç karışıklıklar içerisinde çalkalandığı bu dönemle birlikte, Kafkasya üzerinde Rusya'nın hâkimiyet mücadelesi de ağırlık kazanmaya başlamıştır⁸.

XVIII. Yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu mücadelelerde de başarılı olduğu görülmektedir⁹. 1768–1774 yılları arasında altı yıl süren Osmanlı-Rus savaşında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kuzey Kafkasya üzerinde hak iddia etmesine yol açan maddeleri kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kırım'a bağımsızlık verildiği gibi, Rusya Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan

⁷N.Berzeg; Çerkes Sürgünü...s.70; Erkuş, "Rus Çarı I. Petro'nun ...",Yeni Düşünce Gazetesi, 6 Nisan 1990, Rus Çarı I.Petro(1625-1725)'un 1725 yılında yazdığı söz konusu vasiyetname, 1738 yılında açıklanmış olup,sadece Osmanlı Devleti ile değil, genelde bütün Avrupa'yı kapsayacak ve Rusya'yı bir dünya devleti haline dönüştürecek tavsiyeleri içermektedir.Kendinden sonraki Rusya yöneticilerine şöyle hitap etmektedir:"Bütün evlatlarım, birbirini takiben, Avrupa ülkelerinde hükümler olacaklar., zira Avrupa'nın bütün devlet kuruluşları köhnemiş ve ihtiyarlamıştır. Fakat Rus Saltanatı inkişaf halindedir, biz bu inkişafı aklımızla bulmuşuz. Gelecek nesillerimizin elinde bir "talimat" niteliğinde olsun diye, ben "Vasiyetnamemi" aşağıdaki vasiyet şeklinde yazdım... Rusya devletinin hududu Avrupa'nın şimalinden Baltık denizine, güneyde ise Karadeniz'e kadar olmalıdır. Bu durumu korumak ve Rus serhaddini genişletmek evlatlarımın vazifeleridir".

⁸ Abdullah, Saydam; Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856–1876), Ank. 1997,s.31

⁹B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.83

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Ortodoks tebaa'nın da koruyucusu rolünü üstlenmiştir¹⁰. Rusya,1783 tarihinde işgal etmiş olduğu Kırım'ı, 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile tamamen hâkimiyeti altına almıştır. Aslında 1783 tarihinde Kırım'ın Rusya'nın işgaline girmesi, Kuzey Kafkasya'nın 1864'teki sonunun da başlangıcı olmuştur. Çünkü Rusların, Kafkasya'ya girmeleri ile birlikte Çerkes- Rus mücadelesi de başlamıştır¹¹. Osmanlı Devletinin Kafkasya üzerinden Türkistan'a yol bulmak amacıyla başlamış olan Kafkasya'ya hükmetme çalışmalarının tamamıyla başarısız olması üzerine, Çerkesler ve Ruslar arasındaki mücadele artmış, bu durum giderek Çerkeslerin aleyhine gelişmeye başlamıştır¹².

Osmanlı Devleti 14 Eylül 1829 tarihinde imzaladığı Edirne Antlaşmasıyla da, Kafkasya ve Gürcistan üzerindeki bütün hâkimiyet haklarını Rusya'ya terk ettiğini açıklamıştır. Ancak Kafkasya halkı bu anlaşmayı kabul etmemiştir¹³. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya siyaseti, 1856 Paris Antlaşmasıyla tamamıyla sona ermiştir¹⁴. Rus Çarı II. Aleksandr bu durumdan istifade ederek, Kafkasya'nın kesin olarak fethedilmesine karar vermiş ve bu amacına uygun olarak Gnr. Prens Baryatinski'yi Kafkasya Genel Valiliğine tayin etmiştir. Böylece Kafkas halkı, Rusya'nın bilinçli baskı politikalarına maruz kalmaya başlamıştır¹⁵. Gnr. Baryatinski, önce Kırım'ı abluka altına alarak deniz yoluyla yardım gelmesini engellemiş, daha sonra da Doğu Kafkasya'yı ve Batı Kafkasya'yı hâkimiyet altına almak için Şeyh Samil üstüne harekât başlatmıştır¹⁶.

B- Rusya'nın Kafkasya'ya Hâkim Olması ve Büyük Çerkes Muhacereti

Kırım ile Kafkasya'da Rus hâkimiyetinin kesin olarak teşkil edilmesi, bölgedeki hadiselerle farklı bir nitelik kazandırmıştır. Rusya siyasî ve askerî bakımdan hâkim olduğu her coğrafya parçasına, ekonomik, siyasî ve kültürel alanda da hâkim olmak şeklinde özetlenebilecek bir imparatorluk politikası takip etmiştir. Çarlığın ele geçirdiği her karış toprak için ya sürgün ya da asimilasyon ve

¹⁰ İsmail Hami Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi, C.IV, İstanbul, 1972, s. 58, Osmanlı 1774'ün 17 Temmuzunda, Ruslar ise 21 Temmuz'da anlaşmayı imzalamışlardır. Bice, Kafkasya'dan... S.33

¹¹ N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S.29.N.İpek, İmparatorluktan Ulus... S.28

¹² Bu hususta geniş bilgi için bkz: Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini... N.İpek, İmparatorluktan Ulus... S.28

¹³ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.83

¹⁴ N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S.62-63

¹⁵ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Berat Yıldız, Emigrations From The Russian Empire To The Ottoman Empire: An Analysis In The Light Of The New Archival Materials, The Department of International Relations, Bilkent University, Ank., September 2006, N. Berzeg; Çerkes Sürgünü..., S. 36-42-43, B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ..., S.50

¹⁶ .Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... ,S.55

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Hıristiyanlaştırma olarak güdülen bu amaç, Kırım ve Kafkasya için de geçerli olmuştur. ar hükümetinin çeyrek asırlık mücadele neticesinde elde ettiği Kafkasya'nın imparatorlukla bütünleştirilmesine yönelik politikası, buradaki kabileleri ya Rus hâkimiyetini kabul etmek ya da dışarıya göç etmek seçenekleri arasında tercih yapmak mecburiyetinde bırakmıştır¹⁷. Böylece, Kafkaslıların, Kırım savaşı sonrasında başlayan bağımsızlık mücadelesinde başarısız olmaları, büyük kitle göçlerinin/sürgünlerinin sebebini teşkil etmiştir. Bu tarihî arka planda cereyan eden siyasî ve askerî hadiseler, bölgenin Ruslar tarafından kontrol altına alınmasına yönelik gelişmelerin sadece bir boyutu olup, göçlere/sürgünlere yol açan sebepler de bu gelişmeler arasında yer almaktadır¹⁸.

Rusya'dan, Osmanlı Devleti'ne yapılan Müslüman göçünü/sürgününü üç başlık altında incelemek mümkündür.

1- 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında başlayıp, 1853 Kırım Savaşı'na kadar devam eden göçler /sürgünler,

2-Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın yoğun baskıları sebebiyle yapılan daha büyük ölçekteki göç/sürgün,

3- 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda daha yoğun ve acılı bir şekilde gerçekleşmiş olan göç/sürgün¹⁹.

Araştırmamıza konu olan hadise, Kırım savaşı sonrasında mecburi olarak yapılmış olan büyük Çerkez muhaceretidir. İnsanlık tarihi kadar eski olan göç/muhaceret kavramı, genel olarak insan ve insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen bir “yer değiştirme” hareketi olarak kabul edilmiştir²⁰. Göç olgusu insanlık tarihi boyunca toplumların hayatında her zaman yer almış olup, ilk çağlardan günümüze kadar varlığını sürdüren, en basit tanımı ile iktisadi, sosyal veya siyasi sebepler yönünden insanların, toplulukların yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. İki türlü göç olup, iç ve dış olarak tasnif etmek mümkündür. İç göçler

¹⁷ İpek, İmparatorluktan Ulus... S.28–29

¹⁸ Bice, Kafkasya'dan... S.43–44, A. Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri... , S. 62. Anadolu'ya son 300 yılda Balkanlar ve Kafkaslardan milyonlarca Müslüman göç etmiş olup, bunların çoğu katliam yüzünden gönüllü gerçekleşen sürgündür. Ancak insanların ata, baba yadigârı yurtlarından kopmalarının gerisinde elbette ki bilinçli bir şekilde maruz bırakılmış oldukları katliamlar yatmaktadır. Osmanlı Devleti de hiçbir zaman gelen bu Müslüman göçlerine engel olmamıştır. Aynı durum Türkiye için söz konusu olduğunda da davranış değişmemiş, sınırlar gelenlere sonuna kadar açılmıştır.

¹⁹ B. Yıldız, Emigrations From The Russian... S.12

²⁰ A. Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri... S.1.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

sosyal, iktisadi vb sebeplerle meydana gelirken, dış göçlerde daha çok zorlama ve baskı vardır.

Dış göçler, çok acılı bir süreç sonunda gerçekleşmiş olup, insanlar yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan ayrılmaya zorlanmışlardır. Özellikle de Kafkas göçleri, Rus Çarlığının asimilasyon ve zorlamaları sonucunda gerçekleşmiş olduğu için göç ifadesi, Çerkes muhaceretini açıklamak için çok hafif kalmaktadır²¹.

²¹ İlksen Şahinbaş, Zorunlu Göç Olgusu Bağlamında Bulgaristan Türkleri , *Sakarya Üniversitesi · Sosyal Bilimler Enstitüsü* .2007,(Yüksek Lisans Tezi)s.48-49, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası müeyyideler yapılmak suretiyle bir daha bu tür hadiseler meydana verilmemesi için çaba sarf edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan müeyyideler şunlardır:1-Birleşmiş Milletler Antlaşması, II. Dünya Savaşı'nın sonrasında oluşturulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 26 Haziran 1945'te dünya devletlerini ortak bir paydada toplayıp, dünya barışını ve güvenliğini sağlamak; siyasal, kültürel, ekonomik ve diğer sorunları ortak bir şekilde paylaşmak amacıyla kurulmuştur. Yüz otuz beş üye ülkenin imzasını taşıyan antlaşmaya Türkiye 28 Eylül 1945'te, Bulgaristan ise 14 Aralık 1945'te imza atmıştır. Bu antlaşma sayesinde azınlık gruplarının hak ve özgürlüklerini elde etme, yönetime katılma, hakkını arama gibi faaliyetleri milletler arası hukuka bağlanmıştır.

2-Jenosit Sözleşmesi: Kelime anlamı 'soykırım' demek olan Jenosit, 9 Aralık 1948 tarihinde Paris'te dine, ırk veya herhangi bir gerekçeye dayanarak kitle halinde azınlık gruplarının ortadan kaldırılmasını önlemek amacıyla imza edilmiş bir sözleşmedir. İster savaş ister barış zamanında olsun, insanlığa karşı işlenen suçun kabul edilmeyeceğini taahhüt etmektedir.

3- Irk Ayrımını Ortadan Kaldıran Sözleşme: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 20 Ocak 1963'te karar altına aldığı 11 maddelik bir bildiriye, 23 maddelik bir sözleşme haline getirerek, insan haklarına saygı duyulmasını, insanlar arasında belli kısıtlara göre ayrım yapılmamasını öngörmektedir. Bulgar Devleti, bu sözleşmeye 8 Ağustos 1966 tarihinde taraf olmuştur

4-Medeni ve Siyasal Haklar İlgili Sözleşme:16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler genel kurulunda kabul edilmiş olup, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme bireysel hak ve özgürlüklerin ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bulgaristan'ın 21 Eylül 1970 günü taraf olduğu sözleşmede dine ve ırka dayalı nefretin yasaklanması ön görülmüştür.

5-Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi:31 maddeden oluşan bu sözleşmenin kabul ediliş tarihi 3 Ocak 1976'dır.Genel Ögütlenme niteliği taşıdığından işleyişli diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

6-Irk Ayrımı Hakkındaki Sözleşme: Bulgaristan'ın 1973 yılında katıldığı ırk ayrımının önlenmesi ve cezalandırılması hakkındaki sözleşmeye göre; bir grup insan üzerinde ırkçı politikalar ile baskı kurmak, insanlık dışı davranışlarda bulunmak, işkence yapmak yasaklanmıştır.

7-İnsan Hakları Evrensel Bildirisi:10 Aralık 1948 tarihinde Paris'te kabul edilen bildiride insan hakları, azınlık hakları, etnik veya dinsel azınlıkların korunmasına yönelik hükümler içermektedir.

8-Helsinki Deklarasyonu:1975 yılında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de imzalanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması'nın en önemli yönü, insan hakları konularına ağırlık verilmesi ve bu konulara Varşova Pakti üyesi ülkelerin de imza basmalarıdır. Sovyet Rusya'nın dahi altına imza koyduğu böylesi bir sözleşmenin diğer imzacısı Bulgaristan, kısa süreli sözlerini tutamayarak, toprakları üzerinde yaşayan Türk Azınlığa karşı soykırım faaliyetlerine devam etmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Bu sebeple, Kuzey Kafkasya halklarının 1857–1883 yılları arasında büyük gruplar halinde vatanlarından ayrılmalarını göç olarak nitelendirmek mümkün değildir. Aynı zamanda bu hadiseyi, insanların kendi isteğiyle yeni fırsatlar aramak için vatanından ayrılması olarak açıklamak da mümkün değildir. Aslında bu, tamamıyla XIX. yüzyıl boyunca Rusya'nın, Kuzey Kafkasya'ya hükmetme amacına yönelik saldırısına direnme süreci sonunda meydana gelmiş ve bizzat Rusya eliyle desteklenmiş bir sürgündür. Rusya, buradaki unsurlarla düşmanlık içinde bulunmuş ve onlara asla güvenmemiştir. Mutlak anlamda güvendiği toplulukları Kafkaslara yerleştirmek isteyip, bölge halkı da buna şiddetle tepki gösterince çatışma kaçınılmaz olmuştur²².

Osmanlı Devleti ve de Türkiye bu tür göçlere defalarca şahit olmuş ve de ev sahibi olmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Osmanlı Devleti ve yıkıntıları üzerine inşa edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik, kültürel dengelerinin şekillenmesinde en temel rol oynayan faktörlerden birisi de dış göç olmuştur.

Rusya, 1856'da Şeyh Şamil'in yenilgisinden sonra Doğu Kafkasya'nın işgalini tamamlayarak, tüm gücüyle Batı Kafkasya'yı hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır²³. Kırım savaşı sonrasında 1858'de, 1838 yılında hazırlanmış fakat uygulamaya sokulamamış olan Kafkas Komitesi'nin planı takip edilmeye başlanmıştır Bu plana göre, Kuzey Kafkasya halklarının üçte biri anayurtlarından göç ettirilerek bunların yerine Rus-Kossak Köylüleri yerleştirilecek ve bölgeye çarlık idari ve askeri personeli iskân edilecektir²⁴. Bunun için de bölge halkını göç etmesi gerekmektedir. Rusya, 1859'da Doğu Kafkasya'nın işgalini tamamladıktan sonra tüm gücüyle Batı Kafkasya'ya yüklenerek ele geçirmiş ve bunun akabinde de Kafkas halkı üzerinde baskılar başlamıştır. Çaresiz kalan erkes kabilelerinin bir kısmı Rus hükümetinden Osmanlı Devleti'ne hicret etme talebinde bulunmuşlardır. Bu isteklerine müsaade eden Rus hükümeti göç etmeyip vatanlarında kalmak isteyen halkı da uyararak burada

²² Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri... s. 81., Hakan,Kırımlı,Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri'',8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempoiumu Bildirileri,İST,2006,,s.142, Şamil, Mansur; Çeçenler, 2. baskı, Mart 1995,s.76, Kafkasya'da yaşayanların savaşı oldukları bilinen bir gerçektir. Rus komutanı Denikin: "...ben askerlerimin 3/2 ile Kafkasya'nın kuzeyinde, arta kalanları ile de Rusya'nın diğer bölgelerinde, sömürgelerinde harp ediyorum" derken, aslında bu gerçeği de ifşa etmektedir.

²³Habiçoęlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.57,B. Yıldız, Emigrations From The Russian... S.14,15,

²⁴ Bice, Kafkasya'dan... S.46

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

kalmanın şartlarını kendilerine iletmiştir. Halkın kabul edilemez olarak gördüğü Rus hükümetinin şartları şunlardır:

1. Kafkas ahalisi dinlerini terk ederek Ortodoks Hıristiyanlığı seçecek,

2.Rus göçmenlerin ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân edilmeleri kabul edilecek, yerli Kafkas halkının zirai araç-gerecine ve hayvanlarına el konularak, Rus göçmenlerine angarya hizmette mecbur olacaklar,

3-İskân mahallerinde verimli araziler, Rus göçmenlerine bırakılacak, Kafkas halkı kendi arazisini, daha az verimli ve hatta kurak arazi ile değiştirmek mecburiyetinde kalacak,

4- Bütün Kafkas halkı silahlarını bırakacak, ya da Rus Ordusunda hizmet verecek,

5- Rus Çarının isteklerine kayıtsız şartsız itaat ederek, gösterilen mahallere yerleşilecek²⁵.

Kafkas halkı için bu şartların yerine getirilmesi mümkün değildir Bu tehditler karşısında eğilmek istemeyen Kafkasyalılar, Rus nüfuzunun dışında kalan yerlerde mücadelelerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Ancak Rusya'nın Kafkas halkını göçe zorlamak için her yola başvurduğu belgelerden anlaşılmaktadır²⁶. Bir halk için en acı ve en zor şeylerden bir tanesinin dininin zorla değiştirilmek istenmesi ve başka bir devletin hâkimiyeti altına girerek bağımsızlığını kaybetmesi olduğu herkesçe kabul edilen bir olgudur. Rusya, Kafkas Müslümanlarını Hıristiyanlaştırmak için 'Kafkas Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Cemiyeti' adı altında bir teşkilat teşkil etmek suretiyle, tamamıyla bilinçli bir asimilasyon politikası takibine başlayıp, direnenleri de ya Sibiryaya sürgün ya da idam cezasına maruz bırakmaya başlamıştır. Bu durumda Kafkas halkı için başka tercih kalmamıştır²⁷.Nitekim Kafkas halkı da bütün zorlukları göze alarak Rus hâkimiyeti altına girip, Hıristiyan olmaksızın

²⁵ Habıçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.64-65, Kemal H. Karpat, Osmanlı Modernleşmesi, (Çev. Akile Zorlu-Kaan Durukan), Ankara, 2002, s.129'dan naklen, R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya... S.58-59, N.İpek, İmparatorluktan Ulus... S.31,Ayrıca bkz: Semen Esadze, Pokorenie zapadnogo Kavkaza i okonchanie Kavkazskoi voiny, (Maikop, 1993)'den naklen, B. Yıldız, Emigrations From The Russian... S.15-16, Bu göçler esnasında ulaşım imkânlarının yetersizliği, yiyecek azlığı ve bulaşıcı hastalıklar vb sebeplerle göçmenlerin yaklaşık % 25'i daha Osmanlı topraklarına ulaşmadan hayatını kaybetmiştir.

²⁶ Bice, Kafkasya'dan... S.47

²⁷ N.İpek, İmparatorluktan Ulus... S.33

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

kendisine en yakın olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne göçü/sürgünü tercih etmek mecburiyetinde kalmıştır²⁸.

1865'ten itibaren toplu göç ettirmeler/sürgünler doruk noktasına çıkmıştır²⁹. Muhaceret (göç), “büyük göç”, “sürgün”, “soykırım”, ve “Yıstanbılak” (İstanbul yolculuğu) gibi adlarla anılan bu olay, tarihin tanık olduğu büyük dramlardan biridir. Aradan 144 yıl (1864–2008) geçmesine rağmen, bu olayın sebepleri ve sonuçları tüm boyutlarıyla ortaya koymak mümkün olmayıp, hali hazırda göç etmek mecburiyetinde bırakılmış olan Çerkeslerin sayısı hakkında da net bir rakam vermek mümkün değildir³⁰. Ancak yine de tahmini olarak bazı rakamlar vermek istenirse, 1859–1864 arasındaki dönemde Rus, İngiliz, Fransız ve Osmanlı belgelerine göre, 700 binden, 2 milyona kadar kişinin zorla göçe/sürgüne maruz kaldığı telaffuz edilmektedir. Kemal Karpat, 1859–1879 arasında çoğu erkes olmak üzere 2.000.000 civarında kişinin zorla göç ettirildiğini ve bunlardan 1.500.000'nin sağ salım Osmanlı Devleti topraklarına ulaştığını ifade etmektedir³¹.

1865'ten itibaren toplu göç ettirilmeler/sürgünler başlamış³² olmakla birlikte, Rus arlığının baskılarına daha fazla dayanamayan erkes kabileleri büyük gruplar halinde 1858 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamıştır³³. İsaletli karar verdikleri de kısa süre sonra görülmüştür. Çünkü Ruslar, Kuzey Batı

²⁸B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.67, Kafkas kavimlerinin Osmanlı Devleti'ni tercih etmelerinin temel sebebi din birliğidir. “Kafkas halklarının %55,9'u Müslüman ve %49,6'sı ise Hıristiyan'dır. İslamiyet Kafkaslara sekizinci yüzyılda girmeye başlamış, ancak 17. yüzyıla kadar etkin bir din haline gelmemiştir. Başta farklı Çerkez kavimleri, Çeçenler ve Lezgiler olmak üzere Türklerin dışında bölgede birçok Müslüman etnik grup bulunduğu halde, Müslümanların yarısından çoğunu Türkler oluşturmaktadır. Bununla birlikte gayr-i Türk diğer Müslümanların da önemli ölçüde Türkleştiğini, daha doğrusu Türkçe konuşmamakla birlikte birçok konuda Türkiye ile kader birliği ettiğini, bunun tarihi kökenlerinin yanında günümüzdeki siyasi gerçeklerin de olduğu yukarıda belirtildi. Bununla beraber Müslüman Kafkasların “Türkleşmesi” bir asimilasyon veya baskı politikası sonucu olmayıp, istila döneminin ortak düşmanı Ruslara karşı dayanışma, yardımlaşma ve destek arayışının sosyal ve kültürel boyutlarıyla içselleştirilmesiyle gerçekleşmiştir.”; Alâeddin Yalçınkaya, “Kafkaslar'da Türkî Kavimler: erkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri” ,<http://www.akademikbakis.org/pdfs/9/turki.doc>

²⁹ N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S. 148–151–155.

³⁰ Dr. Cahit Tutum; “1864 Göçü ile ilgili Bazı Belgeler”,

www.kafkasfederasyonu.org/dokuman/doguakdenizdeki_cerkesler.pdf, Ayrıca

Bkz: H. Kırımlı, “Kırım'dan Türkiye'ye ...”, s.143

³¹ Kemal Karpat, Otoman Population 1830–1914, Wisconsin, 1995, s.69'dan naklen, H. Kırımlı, “Kırım'dan Türkiye'ye...”, s.143

³² N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S. 148–151–155.

³³ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.74

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kafkasya'da da 25 Mart 1864 tarihinde Soçi"yi ele geçirdikten sonra, Çerkesler üzerinde tam hâkimiyet kurmuşlar ve Kont Yevdokimov planını devreye sokmuşlardır. Bu plana göre; Çerkeslere, ya bozkır ve bataklık alanlara gidecek ya da Kafkasya'yı tamamıyla terk ederek, Osmanlı Devleti'ne sığınacaktır. Aksi takdirde Çerkeslere esir muamelesi yapılacaktır. Dağlardan inmeyi kabul edenlere yerleşmeleri için gösterilen topraklar ya bataklık ya da çorak topraklar olduğu için aslında Kafkas halkına gösterilen seçenek iki tane değil, bir tanedir. O da, Osmanlı Devleti topraklarına göç etmektir³⁴. Kısa bir süre sonra Rus Çarlığı, Çerkeslerin göçü çaresiz kabullenmeleri için baskıları daha da artırmıştır. Çar naibi Grandük Mişel, 1865'te "Bir ay içinde Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün halk harp esiri olarak Rusya'nın çeşitli bölgelerine sürülecektir" emrini vermiştir³⁵. Çerkesler için göçten başka seçenek kalmamıştır. Kafkaslarda yaşayan insanların çoğunluğu, hükümdarını halife olarak kabul ettikleri ve din kardeşi olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi, kurtuluş için tek çare olarak görmüşlerdir. Elbette ki bu seçimde, Rusya'nın çok yönlü baskılarına karşılık, Osmanlı yönetiminin her çeşit dinî ve etnik gruba karşı hoş görülü ve merhametli yaklaşmış olması da tesirli olmuştur. Bu tesir o kadar güçlüdür ki, Müslümanlar dışındaki toplulukların da göç etmelerine yol açmıştır. Bu tercihte, Osmanlı Devleti'nde, üst kademelerde görevli birçok Çerkes ve Abaza asıllı kişilerin olması da tesirli olmuştur³⁶.

Kafkasya'da meydana gelen bu durum, Avrupa Devletleri'nin de dikkatini çekmekle birlikte, kendilerini birinci derecede çok fazla ilgilendirmeyen bir durum karşısında çok fazla tepki göstermemişlerdir³⁷. Ancak Rusya'nın gücünü artırması sonrasında Karadeniz'in tarafsızlığını kabul etmeyerek, buradaki ticareti engellemeye çalışması üzerine başta İngilizler olmak üzere Avrupalı devletler Kafkasya'daki bu gelişmelerle ilgilenmeye başlamışlardır. 1864 senesinde Petersburg'da görevli olarak bulunan İngiltere sefiri Lord Napyer, Kont Russel'a yazdığı mektupta, Rusların Kafkas halkını zorla vatanlarından çıkararak çok kötü şartlar altında sürgün ettiğini, vatanlarında kalmak isteyenlere izin verilmediğini ve çok sayıda insanın Osmanlı Devleti'ne göç etmek mecburiyetinde kaldığını ifade etmektedir. Ancak İngiltere Osmanlı Devleti'ne göç etmek mecburiyetinde kalan Kafkas muhacirlerine yardım parası toplama amaçlı Londra'da bir cemiyet kurmanın dışında bir

³⁴ N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S. 121-122.

³⁵ Ş. Mansur; Çeçenler... S. 91, İ. Berkok; Tarihte Kafkasya... S.526

³⁶ A. Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri... S. 81.

³⁷ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.82, Osman Çelik (Hazırlayan), İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, Ankara, 1992, s. 149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yaptırında bulunamamış ve bütün dünya bu haksız muameleyi seyretmek mecburiyetinde kalmıştır³⁸. 1864'de gelen göçmenler/sürgünler için Lord Reddclife'nin başkanlığında kurulan bu yardım cemiyetinin çalışmaları sonucunda ilk parti yardım olarak 300.000 kuruşluk peksimet Trabzon'a gönderilmiştir³⁹.

Kafkas göçmenleri/sürgünleri, Osmanlı Devleti coğrafyasında farklı farklı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Kırım Savaşı'nın hemen akabinde gelenler Tuna vilayetine yerleştirilirken, 1859'dan sonra gelenler yoğun olarak önce Karadeniz sahillerine yakın olan Anadolu ve Rumeli sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Ege ve Akdeniz limanları ile Konya ve Sivas gibi arazisi geniş bölgelere yerleştirilmişlerdir. Sivas-Uzunyayla, Adana-Çukurova, Muğla-Polat Ova gibi alanlar, Kafkas göçmenlerinin/ sürgünlerinin en yoğun olarak yerleştirildikleri bölgelerdir⁴⁰. Osmanlı Devleti, 1864 sürgünü öncesinde daha 1856 yılında bazı erkes kabilelerinin Osmanlıya göçerttirilmesi ile ilgili olarak Rusya ile bir anlaşma yapmış olduğu için başlangıçta bu duruma hazırlıklıdır. 9 Mart 1857'de göçmen kanunu çıkarılmış olup, 16 Ocak 1860'a kadar İstanbul Şehremaneti(İstanbul Belediyesi) muhacirlerle ilgilenmiştir⁴¹. Ancak göçün meydana getirdiği problemlerin artması üzerine Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında 1860 yılında 'İdare-yi Umumiyye-i Muhacirun Komisyonu kurulmuştur. Hafız Paşa daha sonra, Sivas ve Ankara'ya yerleştirilecek olan muhacirlerin durumu ile ilgilenmek için bölgeye gitmiştir⁴².

Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu göçmen kanununa göre:

I.Osmanlıya göçen herkesin can, mal, güvenlik ve hürriyeti halife sultanın güvencesi altında olacaktır.(II. Abdülhamit bu hususa o kadar önem vermiştir ki,1899'dan itibaren göçmen işleri komisyonunun başına bizzat geçmiştir)

II. Göç edenlere tüm vergilerden muaf olarak arazi dağıtımı yapılacaktır.

³⁸R.Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... ,S.82;Takvim-i Vekayi, Sayı:753,15 Muharrem 1281(20 Haziran 1864), s.3-4.; B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ...,S.60

³⁹ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.121

⁴⁰ A. Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri... S. 151.

⁴¹ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.101

⁴² H.Bice, Kafkasya'dan... S.47; B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.108,Rumeli'de iskân edilecekler için de Miralay Nusret Bey görevlendirilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

III. Rumeli'ye yerleşecekler 6 yıl, Anadolu'ya yerleşenler 12 yıl askere alınmayacaklardır⁴³.

Osmanlı Devleti'nin, Kafkas göçleri ile nüfus bakımından bir denge sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bundan dolayı Çerkesler, Rumeli'de olduğu gibi gelişi güzel değil, Anadolu'da Samsun'dan başlayıp Sinop, Samsun, Amasya, Çorum, Yozgat, Sivas, Kayseri, Maraş, Adana ve Antakya'ya kadar uzanan geniş şerit üzerinde yerleştirilmişlerdir. Anadolu'yu kuzeyden güneye ikiye bölen bu şeridin doğusunda, kuzeyinde Rumlar, onun güneyinde Ermeniler yerleşik durumdadır. Bu halklar, 1800'lü yılların başlangıcından beri sürekli Osmanlı yönetimine baş kaldırmaya başlamışlardır. Bu sebeple, Osmanlı Devleti açısından problem olan bu halkların, batı sınırları boyunca Çerkeslerden bir tampon-şerit bölge teşkil edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamanın bir diğer amacı da iç güvenliği temin etmek ve meydana gelebilecek her türlü olumsuzluğun önüne geçmektir⁴⁴.

1856 yılından itibaren münferit ve isteğe bağlı olarak,1864–1865 den itibaren ise zorlama sonucunda binlerce Kafkasyalı, kısa zamanda Karadeniz kıyılarına göç/sürgün ettirilmiştir. Çerkes göçmenler/sürgünler bulabildikleri küçük gemi ve sandallarla, çok zor şartlarda yolculuklarını tamamlayarak Karadeniz kıyılarına çıkabilmişlerdir. Çerkes muhacirlerin içinde buldukları şartlar, Osmanlı Devleti'nin imkânları ölçüsünde bütün tedbirleri almaya çalışmasına rağmen yine de yeterli olamadığı için çok kötü olmuştur. Göç güzergahında Çerkeslerin gemilere bindirildikleri limanlar Kafkasya'da Taman,Tuapse,Anapa,Tsemez,Soçi, Adler, Lohum, Poti Batum limanları olup, Karadeniz kıyılarındaki başlıca indirme alanları da Varna,Burgaz, Köstence, İstanbul, Trabzon, Samsun ve Sinop'tur.Daha sonra Akçabat,Fatsa,İnebolu ,Giresun,Batum ve Ayancık gibi bölgelere de göçmenlerin/sürgünlerin çıkarılması başlamıştır.⁴⁵.

⁴³ H.Bice, Kafkasya'dan... S.53,II. Abdülhamit Ermenilerin Çerkes konvoylarına saldırdıklarını duyunca da, bizzat Rusya Çarlığı nezdinde teşebbüslerde bulunarak, göçmenlerin can ve mal güvenliklerinin teminini istemiştir.

⁴⁴ N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... s. 137–140.; R. Göktepe,Kırım Savaşı Sonrası...,s.65;Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", Osmanlı,Yeni Türkiye Yayınları,C.IV.,Ankara,1999, , s.595.

⁴⁵ B.Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.76; N. Berzeg; Çerkes Sürgünü... S. 148–151–166; Geniş bilgi için bkz: Fethi Güngör; Çerkes Sürgünü, Kafkas Vakfı Bülteni, Ocak 2002., H.Kırımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye ...",S.142

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

C- Sivas-Uzunyayla'ya erkes İskânı

1859'dan sonra gelen muhacirler için Osmanlı Devleti'nin iskân etmek için düşündüğü bölgeler Amasya, Konya, Sivas, Ankara Kastamonu, Hüdavendigâr, Adana, Kütahya, Eskişehir vilayet ve sancaklarıdır. Bu bölgelerin seçilme sebebi, geniş arazi parçalarının muhacir yerleştirilmesine uygun olmasıdır. Amasya, Sivas, Bursa, Eskişehir ve Kütahya taraflarına daha çok erkes muhacirleri; Ankara, Konya ve Adana vilayetleri ile Amasya Sancağı'na ise erkeslerle karışık olmak üzere daha çok Nogay Muhacirleri yerleştirilmişlerdir⁴⁶.

Çerkes göçmenler/sürgünler için Anadolu'da iskân alanı olarak düşünülen ilk yerlerden bir tanesi Sivas ile Kayseri arasında kalan Uzun yayla olmuştur. O zamanlar Sivas Eyaleti'ne bağlı olan Uzun yayla'nın arazisi geniş olup, ormanlık bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle, Kafkasya'yı hatırlatmaktadır⁴⁷. Başlangıçta Dulkadiroğulları beyliğinin yaylağı olan Uzunyayla, daha sonraları Mekke ve Medine vakıfları arasına alınmıştır. Kafkasya'dan göçler başlayıp da Çerkeslerin burada yerleştirilmeleri düşünülünce, önce bu arazinin onlara kiralanması tasarlanmış, ancak daha sonra bunun uygun bir yol olmayacağına karar verilerek, burası vakıflardan alınmış ve göçmenlere/sürgünlere parasız dağıtılmıştır. Göçmen/sürgün yerleştirilmiş bu bölge, Mesudiye adıyla kaza yapılmıştır. Ancak daha sonra kazanın ismi Aziziye olarak değiştirilmiş ve Mesudiye de nahiye merkezi olmuştur⁴⁸.

Kafkas muhacirlerinin yerleştirilmesine karar verilen Uzun yayla'yı uzun zamandır Türkmen-Afşar aşireti yaylak olarak kullanmaktadır. Aşiret yazları Uzunyayla'da kışları da Çukurova'da geçirmektedir. Bu sebeple de Uzunyayla'ya erkes iskânına tepki göstermişlerdir⁴⁹. Ancak Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası olan Afşarlarla, yeni gelen Çerkesler arasında ayırım yapmak istememesi ve hatta Çerkesler lehine daha korumacı yaklaşması sonucunda Uzunyayla'ya iskân kesinleşmiştir.

⁴⁶R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... s.65; B. Habiçoğlu,, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ..., S.163-164; H.Bice, Kafkasya'dan... S.54

⁴⁷R, Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.65; B Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.167, Uzunyayla, Orta Anadolu'da yukarı Kızılırmak bölümünün güneyinde rakımı yer yer 1550 m.'yi aşan bir platodur. Kayseri-Sivas arasındaki bu plato, Pınarbaşı ilçesini içerisine alıp, Doğuda Kangal'a, kuzeyde Şarkışla'ya, batıda Bünyan ve Sarıoğlan'a, Güneyde ise Gürün ve Sarız dağlarına doğru uzanmaktadır. Bölgede karasal iklim hâkimdir. Kışın yağın kar uzun süre kalkmamaktadır Kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar ise kurak ve sıcaktır.

⁴⁸ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.167

⁴⁹B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.167

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

D- Kafkasya Göçmenlerinin Uzunyayla'da Yerleştikleri Mahaller, Karşılaşılan Güçlükler ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Uzunyayla'da ve bağlı kazalarında yerleştirilen muhacirinin iskân işleri ile meşgul olması için daha önce Bursa mutasarrıflığı yapan Nureddin Pasa görevlendirilmiştir⁵⁰. Ancak Türk halkı da elinden geldiği sürece, göçmenlere/sürgünlere yardımcı olmaya çalışmıştır.

Uzunyayla'ya iskân edilen Çerkesler değişik kabilelerden meydana gelmiş olup, oldukça kalabalık gruplardır. Aşağıdaki belgede, "Uzunyayla'da kâin Mesudiye ve Sivas kazalarında iskân olunmak üzere 1277 Martından şimdiye kadar Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Denizli, Adana, Samsun ve Amasya taraflarından gelen Kabartey, Dağıstan ve Nogay muhacirlerinden Erzurum'a gidenlerden başka 660 haneye ulaşmış, bir taraftan da gelmekte ve yerleştirilmek teklif olunmakta ..." ⁵¹ sözleri ile bu konuya temas edilirken, başka bir belgede ise "Dağıstan, Abaza, Nogay ve Tatar muhacirleri 760 haneye baliğ olup bir taraftan gelip yerleşmektedirler" denilmektedir⁵². Gelen muhacirlerin ilk önce buldukları yerlere geçici olarak yerleştirildikleri, ondan sonra istekleri doğrultusunda Sivas'a gönderildikleri görülmektedir. Trabzon valisi Cemal Paşaya gönderilen belgeden bu durumu tespit etmek mümkündür. Bunda, "Bu kere Trabzon'a bil-vürüd derun-ı eyalette muvakkaten yerleştirilmiş olan 360 nefer muhacirinin li ecli'l-iskân Sivas'a izamları hususunda istida verdikleri halde bu dilekçeleri kabul olunmuş ise de Samsun'da müşkülât olacağından havaların düzelmesine kadar oldukları mahalde misafireten iskânları sonra Karahisar-ı Şarkî tarikiyle Sivas'a sevkleri uygun görülmüştür" denilmektedir⁵³. Benzer şekilde başlangıçta Kastamonu'ya yerleştirilmiş olan göçmenler daha sonra Uzun yaylaya sevk edilmişlerdir⁵⁴.

⁵⁰ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.66,;Takvim-i Vekayi, Sayı: 628, 7 Recep 1278 (8 Ocak 1862), s.1.

⁵¹ BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 483/vesika no:1, 1278.m.1., Bkz. Ek 4'teki belgeye.

⁵² BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 482/vesika no:29, 1277.Z.29., Bkz. Ek 3.

⁵³ BOA; A. MKT.UM,Dosya no: 448/Vesika no: 28, 1277. C. 29.; Buna benzer başka bir belgede ise kış sonuna kadar buldukları yerde misafireten iskan edilmesi istenmektedir. Bkz. BOA; A. MKT. UM: Dosya 521/Vesika 24, 1278. Ca. 27, BOA; A. MKT. NZD, dosya no 391/ Vesika no: 96, 1278. B. 14.; BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 439/ Vesika no: 2, 1277. Ca. 14, Bkz Ek 2.

⁵⁴R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... s.75 ;Takvim-i Vekayi, Sayı: 619, 5 Rebiülevvel 1278 (10 Eylül 1861), s.2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Aynı şekilde başka bir belgede ise gelmiş ve gelmesi muhtemel olan muhacirlerin havaların düzelmesine kadar buldukları yerlerde misafireten yerleştirilmesi istenmektedir. Yine Trabzon valisi Cemal Paşa'ya gönderilmiş olan belgede, “Çerkes muhacirlerinden bu kere Trabzon'a gelmiş olan 600 nüfus ile bundan böyle daha gelmek üzere bulunduğu istihbar olunan 10.000 nüfusun geldiklerinde ne tarafa izam olunacaklarına dair Trabzon meclisinin vürüd eden mazbatasını meali ve muhacirin komisyonu riyaset-i celilesine Sivas tarafında muhacir dolmuş olduğundan Urfa ve Diyarbakır'ın havasının itidal üzere olub muhacirin iskânına elverişli olduğu zıkr olunan mahallelere ve bazılarının dahi Van eyaletinde münasip mahallelere sevk edileceği bildirilmekte ancak havaların soğuk olması dolayısı ile yollar ve dağların kapandığı vakte tesadüf ederse yolların açılmasına kadar Trabzon ve civarında barındırılacağı iktiza edeceği bildirilmiştir”⁵⁵ demek suretiyle, göçmen kabilelerinin hava şartlarından olumsuz etkilenmemeleri için gerekli görülen talimatların verildiği görülmektedir.

Sivas taraflarına sürekli muhacir gelmiş ve devlet bunları uygun mahallelere yerleştirmeye çalışmıştır. Belgelerden, gelen muhacirlerin hem sayıları, hem de meslekleri ve verilen maddî destek hakkında bilgi sahibi olmak da mümkündür. Örneğin, “...şimdiye kadar Sivas tarafına gelmiş olan 4.800 hane muhacirin bir sülüsü tavattun ve arazileri taksim olunarak yerli ahali gibi ziraat ve zanaatla meşgul olmakta, diğer sülüsü dahi yerleşmekte oldukları, ikmal olunanların ziraatgâhları tehdit ve tevzi olunmakta olduğu geriye kalan sülüsünün (1/3) daha yeni geldiklerinden dolayı misafireten münasip mahallelerde istirahatları sağlanmakta yevmiyelerinin verilmekte olduğu, bir taraftan tahkik kılınan yerlere (arazilere) hanelerinin inşasına mübaşeret ettirilmekte bulunmaktadır ...”⁵⁶. İfadelerini içeren belge, bu hususlara ışık tutmaktadır. Sadece bu belgede ifade edilmiş olan 4.800 hane muhacirin(4.800x5)=24.000 kişi etmektedir ki, o günün şartlarında bunların barınma ve sair ihtiyaçlarını temin etmek oldukça güçtür. Asıl vatanlarındaki maddi mal varlıklarını bırakarak Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan muhacirlere basta yiyecek olmak üzere yakacak yardımı ve nakdi yardım da yapılmıştır. Yapılan yardımlar önceleri aynı iken daha sonraları kolaylık olsun diye nakdiye çevrilmiştir. Ancak, ilk zamanlarda gelen muhacirlere yapılan yardımlar sonraki gelen muhacirlere yapılandan daha iyidir. Daha önce gelen muhacirlere ekmeğin yanında çorba, peksimet, pirinç, fasulye ve et gibi gıdalar da verilmekteyken, muhacir sayısının

⁵⁵ BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 522/Vesika No. 18, 1278. Ca. 29. Sayı: 619, 5 Rebiülevvel 1278 (10 Eylül 1861), s.2.

⁵⁶ BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 501/Vesika No. 35, 1278. Ra. 19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

giderek artmasıyla, ilgili birimler ihtiyaçları karşılamakta güçlük çekmeye başlamıştır⁵⁷. Yeni bir savaştan çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin, yine de göçmenlerin iskân ve iaşelerini teminde muazzam bir başarı kaydettiğini söylemek mümkündür.

Belgelerden, gelen göçmenlerin bilhassa Sivas Uzunyayla'yı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. “Çerkes muhacirlerinden ve Teke kabilesinden 140 hane 1500 nüfus ve Çeçen-i Suğra kabilesinden 40 hane 210 nüfus, Dağıstan Çerkes muhacirlerinden 12 hane 80 nüfus, Kabartey kabilesinden 79 hane 894 nüfus ki toplam 271 hane 2.724 nüfusu Sivas canibinde usül-ı cedîdeye tevfikeye ve muhteliten iskân ettirilmek üzere Samsun tarikiyle ol tarafa izam kılınmış olmağla vusüllerinde mukaddema gönderilmiş olan emirnameye göre suret-i iskânları”⁵⁸, “iskân ettirilmek için Trabzon'dan Sivas'a izam kılınan 350 nüfus Çerkes muhacirlerine...”⁵⁹, “Dağıstan muhacirlerinden olup iskân için Kastamonu'ya gönderilmiş olan 36 nüfus kendi rızasıyla ve kendi tabiiyetleriyle mahal-i mezkûra yani Sivas'a gittikleri”⁶⁰, “Canik'e çıkan muhacirlerin Sivas'ta iskân olacak 500 nüfusun...”⁶¹ Şeklinde belgelerde geçen ifadelerle de teyit edildiği üzere, bölgeye yerleştirilen nüfus takriben 40.200 kişiyi bulmaktadır.

Sivas'a yerleştirilenler sadece Çerkesler olmayıp, Çeçenlerden de gelenler vardır. Örneğin; muhacirin için Konya sancağı sınırları içinde bulunan bazı mahallelere Akşehir, Argınhanı, Toganhisar ve Ilgın kazaları ahali tarafından inşa kılınan 176 hanenin mesarif-i inşaiyesiyle Dağıstan muhacirlerinden olup önce iskân için Aydın Sancağına gönderilip fakat oranın “ab ve havasıyla” uyum sağlayamayarak Sivas'a nakl olunan Çeçen kabilesinden ve Hoca Adil ve Bistar ve Dadl Toga ve Uruz Beğler takımından 240 hane nüfus” da Sivas'ta iskân edildiği gibi⁶², Şobay (Şubay) ve Bayram Ali Bayrakdar nam kimesneler 2 hane 6 nüfus olarak ilk önce Sivas'ta iskân olunmuşlar iken kabilelerinin çoğunluğu Mecidiye kazasında (Kırşehir'de) bulunduğundan dolayı ol tarafa hüsn-ü iskân hususuna dikkat edilmesi istenmiştir⁶³. Ayrıca Sivas Sancağında Halka(lı)

⁵⁷ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.76

⁵⁸ BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 193/Vesika No. 46, 1277. s.11..

⁵⁹ BOA; A.MKT. MHM, Dosya no: 228/Vesika No. 55, 1278. M 21., Bkz. Ek 5'teki belgeye

⁶⁰ BOA; A.MKT. NZD, Dosya no: 363/Vesika No. 98/1, 1278. S.17.

⁶¹ BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 439/Vesika No. 2, 1277. Ca. 14.

⁶² BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 520/Vesika No. 4, 1278. Ca. 23.

⁶³ BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 188/Vesika no: 74, 1278. M. 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Çayırdaki arazi-i haliye'ye teşvikiye namında müceddeden bir kat inşa ve Mirşan kabilesinden 32 hane muhacir iskân edilmiştir⁶⁴.

Gelen muhacirlerin iskânlarında mümkün mertebe toplu olarak yerleştirilmemesi istenmişse de, bu konuda tam bir başarı sağlandığını söylemek mümkün değildir. Bunun sonucunda da muhacirlerin zaman zaman toplu olarak yerleştirildikleri mahallerde problem çıkardıkları görülmektedir. Örneğin; İskân-ı muhacirine memur mirliva Ömer Paşaya hitaben yazılan yazıda “ Sivas, Canik, Amasya, Bozok sancaklarında misafireten mukim olan muhacirin mevsim güzeran etmesizin Diyarbakir'e sevkleri hakkında yazılan yazıya cevaben bunların ekserisi hevahiş ve rızalarıyla malümü'l- kazalarda (isim geçmiyor) iskân ve eski ahali tarafından dahi hizmet-i müftehir'e olmak üzere meccanen 80 hane inşa olunduğu ve geri kalan Kızıl Bey oğlu ve Ali Beğler takımından min haysül-mecmu 1004 nüfus oralarda arazi beğenmedikleri gibi, Diyarbakir'e dahi gitmemek efkârında bulunmuşlar ise de Canik ve Diyarbakir Sancaklarında bir mahal beğendikleri halde topluca iskân olunmak üzere muvaffakiyetleri istihsal olduğundan icabı derdest icra bulunduğu anlaşılmiş olub, ancak bunlar toplu olarak bir yerde iskân edildikleri vakit hâsıl ettikleri kuvvet-i ekseriyi hudus-ı arbedeye sebebiyet verdiklerinden bunların mütefferikan iskânlarına, içlerinden bu surete ram olmayarak tebdil-i zehab ile avdet edecekler olursa kendilerine yazılmış olan masraflar alınarak veballeri boyunlarına olmak üzere geldikleri yerlere gitmelerinin bais olamayacağına göre ifası vazife-i memuriyete himmet eylemeniz” şeklinde bilgi verilmektedir⁶⁵. Muhacirlerin yerleştikleri/ yerleştirildikleri arazilerin kendilerine ait mülkleri olduklarına dair tapu senetlerinin de devlet tarafından verildiği görülmektedir. Örneğin; “bunlara verilen arazi için lazım gelen tapu senedinin tanzimi zımında yazılan yazıya cevaben yazılan yazıda ise “tapu senadatının meccanen verilmesi ve derdest tanzim olub İnşallah-ı Teala az vakitte mahallelerine gönderileceği” bildirilmiştir⁶⁶.

Uzunyaylaya yerleştirilen Çerkeslerin, o bölge ve civarındaki arazileri yaylak olarak kullanan Afşar Aşiretleri ile problem yaşamışlardır. Adana mutasarrıfı Ahmet Paşaya gönderilen belgede bu konuya temas edilmekte olup, “Afşar aşiretinin Kayseri'ye sancağında

⁶⁴ BOA; A. MKT. UM, Dosya No: 487/Vesika No: 42, 1278. M. 19. Ayrıca muhacirin-i Cesakiya'den İbrahim bey takımından Halkalı aysında suret-i iskânlarına... BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 195/Vesika no: 86, 1277. Ra. 4. Muhacirin-i Gazi Bey takımından Sivas Canibinde uygun mahalleler olup... BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 394/Vesika 86, 1276. B.14.

⁶⁵ BOA; MKT. MHM, Dosya no 224/Vesika no: 76, 1279. R. 28.

⁶⁶ BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 487/Vesika no: 42, 1278. M. 19

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Zamantı nam mahalde bulunan kışlıklarına Sivas'ta meskûn muhacirin tarafından vuku bunan müdahale ve taarruz üzerine aralarında meydana gelen muhasama ve muharebe keyfiyetine dair alınan tedbirler ..." hakkında bilgi verilmektedir⁶⁷. Bu açıklamaların da gösterdiği gibi muhacirler, iskân edildikleri yerde, zaman zaman bölgenin yerli ahali ile problemler yaşamışlardır. Yine tespit ettiğimiz iki ayrı belgede aralarında yapılan mücadelelerde katli olaylarının da meydana geldiğini görmekteyiz. Örneğin; 1278 tarihli belgede, "Sivas'a yerleştirilen Çerkes muhacirinden İsmail efendi Gürün'de bulunan damadını görmeğe gittiğinde Gürün'e iki saat mesafede Güneş Dağı adındaki mahalde Halep ve Maraş taraflarında kışlak-nişin olan Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinden 30 süvari 3 nefer muhacirin üzerine hücum ederek birisini telef, birisini iki atıyla birlikte yaralama üçüncü kişi ise bu durumu Mesudiye müdürü Şakir efendiye ve muhacirin beglerine ve ulemalarına haber vermiş, muhacirinin tümü toplanarak mutavaatta buldukları ve Afşar aşiretiyle adı geçen diğer aşiretlerin kendilerini telef ve cerh etmekte olduklarını amaçlarının ise "muradlarının ise" iskân olundukları Uzunyayla'yı terk ettireceklerini ve böyle olmaktan ise cümleten telef olmak hayırlı olacağını beyan etmişlerdir. Bu aşiretlerle harbe kıyam etmek istediklerini belirtmişlerdir. Çünkü adı geçen aşiretler her sene Uzunyayla'ya gelerek bu civarda bulunan Gürün ve Darende taraflarında bulunan kaza ve mezraların ziraatlerini telef ettiklerini hayvanatını gasp ve ebna-i şebilin mallarını gasb ve bazılarını idam eylediklerini belirtmişlerdir. Kendilerinin tahammüllerinin kalmadığını bunun için bölgeye miktar-ı kifaye piyade ve süvari ile mevcut olan 3 kıta top'un Sivas'a gönderilmesini⁶⁸ istemişlerdir. Başka bir belge de ise "Afşar aşiretinin Kayseriye sancağında bulunan Zamantı nam yerde bulunan torunlarımız üzerine Sivas Uzunyayla'da bulunan 400 hane (400x5=2000 kişi) Çerkesler buraya gelerek burasını devlet bize verdi iskân olacağız diyerek rahatsız etmişlerdir. Afşar aşiretinin elemanları ise vermeyiz deyince, Çerkesler bunlara saldırarak muharebe etmişler her iki taraftan 2'şer kişi olmak üzere toplam 4 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunu duyan gerek o civarda gerekse Çukurova'da bulunan Afşar aşireti mensupları 700-800 süvari ile bir kaç yüz piyade ile Yozgat tarafında bulunan asakir-i nizamiye-i hazret-i şahane zabitanından bir zat dahi bakaya tahsili için daha önceden eyalet-i mezkure mutasarrıfı Saadetlü Paşanın rey ve tasvibi ile Afşarlarla birlikte giderek Çerkesler üzerine yürüyerek muharebe etmiş, her iki taraftan (5+5) 10 kişi ölmüş, Afşar aşireti geri kaçarken adı geçen memur da atını ve silahını terk ederek adı geçen aşiretle

⁶⁷ BOA; A. MKT. MHM, Dosya No: 222/Vesika no: 68, 1278. M. 23.

⁶⁸ BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 483/ Vesika 67, 1278. M.5., Ek 1' deki belgeye

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

gitmiştir. Bunları kovalayan Çerkesler 5–6 hane aşiret mensubuna rastlayarak bunların emvallerini gasb etmişlerdir. Adı geçen memur bu durumu Yozgat mutasarrıfına bildirmek için Yozgat'a gitmiştir. Haber verildikten 3 gün sonra Sivas tarafına 400 süvari ve 2000 nefer-i âm gelerek Afşar'ın yaylağı olan Pınarbaşı nam mahalle yerleşmiştir. Asakir-i başbuğun ve memuru tarafından aşiret-i merkume hanedanı ve erkes Begin oğlu Hacı Bekir'e haber göndererek yanına gelmelerini istemişse de Afşarlar Devlet-i Aliyye bizi terbiye etmek istemektedir diyerek korkudan (havf ve zehab ederek) asakir-i başbuğun yanına gitmemişlerdir. Afşarlar sonuçta bu bölgeden ayrılarak Maraş taraflarında Kabaktepe adındaki mahalle göçerek oraya yerleşmişlerdir⁶⁹.

Devletin erkes muhacirlerini Uzunyayla'ya yerleştirmesinin nedenlerinden bir tanesi de, o bölgede yaylağa gelen aşiretlerin asayişsizliklerini önlemek istemesi olduğu için, bu şekilde amaç hâsıl olmuştur demek mümkündür. Fakat yüzyıllarca bu bölgede yaylak ve kışlak hayatı yaşamış olan Afşar aşiretlerinin bu süreçte ciddi problemler yaşamış oldukları bir gerçektir. Sonuç olarak ata-baba yadigârı toprakları terk ederek Maraş'a göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de kendi halkı olan Afşarlar ile yeni göç ederek gelmiş olan Çerkesler arasında herhangi bir ayırım yapmadığını, hatta evsiz yurtsuz, vatansız kalmış olan Çerkesler lehine davrandığını göstermektedir. Bu göç sonucunda Uzunyayla'ya yerleştirilen Çerkesler ile Afşar aşiretleri arasında çıkan problemler yıllarca devam etmiştir.

1277 tarihli belgede de benzeri bir konuya temas edilerek, “Sivas eyaleti dâhilinde kâin Uzunyayla nam mahalle gönderilmiş olan muhacirinin iskânları için... oraca arzu edilen hal-i imareti ve asayişin devam ve bekası, eşkıya-yı aşâirin mezkur yaylada men-i uburu hakkında taraf ve muabirin sedd ü bend olunmasına ve bu dahi lüzum-ı mikdar asakir-i muntazama-i şahane ve cünûd-ı muvazzafa sevk ve ikamesine...” şeklindeki ifadelerle, bu bölgeye muhacirin yerleştirmekteki asıl amacın, aşiretlerin yaptıkları eşkıyalık hareketlerinin engellenmesinin gözetildiği anlaşılmaktadır⁷⁰.

Çerkeslerin iskânında karşılaşılan problemlerden bir diğeri de yerleşilecek mahallerin beğenilmemesiyle ortaya çıkmıştır. Gelen muhacirlerin bir kısmı kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek Sivas'a gitmek istemişlerdir. Örneğin; Samsun'a gelmiş olan muhacirin Canik sancağında bir mahal beğenmeyerek Sivas canibinde

⁶⁹ BOA; A. MKT. UM, Dosya no 485/Vesika no20, 1278.m.9.

⁷⁰ BOA; A. MKT. NZD, Dosya no:350/Vesika no:95, 1277.1.24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

tavattun olunmak arzusunda bulduklarından bunları yevmiyeleri mal sandığından” ödenmiştir⁷¹.

Muhacirlerin bir kısmı ise kendilerine gösterilen yerlere gitmek istemeyerek vatan-ı asliyelerine dönmek istemişlerse de, bunların her istediklerini yapamayacakları belirtilmiştir. Örneğin: “Dağıstan ahalisinden olup ilk önce Çerkesler ile birlikte Kastamonu’ya gelip Sivas’a gitmekten imtina edip, önce Dersaadete ve oradan da vatan-ı asliyelerine ricat etmek isteyen 36 nüfus ikna edilerek Sivas’a gönderilmiştir⁷². Ayrıca “Muhacirin-i merkuma verilen kararın icrasına suret-i muhalefette buldukları anlaşılmış olup ancak bunların her istediklerini icraya ise imkân olamayacağı” belirtilmiştir⁷³. Bu bilgiler ışığında, Çerkeslerin kendileri için alınan kararlara zaman zaman karşı çıktıklarını ifade etmek mümkündür. Fakat ne kadar zorlu bir süreç olursa olsun, sonuç olarak muhacirlerin Uzunyayla’ya yerleştirilmesi tamamlanabilmiş ve Türkiye’nin bir parçası olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nin de o günün şartları içerisinde üstüne düşen sorumluluğu büyük ölçüde yerine getirmeye çalıştığı belgelerden anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti’ne sığınmış olan çerkes muhacirler, her şeylerini memleketlerinde bırakarak gelmişlerdir. Fukara ve perişan durumda olup, ekmeğe muhtaçtırlar. Bundan dolayı devlet uzunca bir süre bunlara yiyecek yardımı yapmaya devam etmek mecburiyetinde kalmıştır. Örneğin; Sivas mutasarrıfı ve kaimmakamı Mehmet Ali Efendiye yazılan şukkada henüz mahsül alamamış ve sefalet içinde olanlar tahkik edilerek yevmiye yarımşar kıyye nan-ı aziz verilmesi emredilirken⁷⁴, diğer bir belgede de, ziraat mevsimi geçtiğinden, kendilerinin bir gûna ticaretleri olmadığından cümleten eftar-ı fukara olduğundan (var olan) nafakaları ile beş gün idare edemeyeceklerini ve sene-i atıye haziranı gayetine değin beher nüfusa yevmiye yarımşar kıyye hinta verilmediği halde telef-i nefis olacaklarını, diğer ihtiyaçları olan alet ve edevatların refte refte tasviye edileceği belirtilmektedir⁷⁵. Bu yardımların devletin bütçesini sarsması çok doğaldır. Bunun sonucu olarak, Osmanlı Devleti’ni her ailenin yerleştirilmesi için 1859’da 6–7 bin kuruş masraf yapılabileceğini tespit etmiş olmasına rağmen, o günkü içinde

⁷¹ BOA; A.MKT. UM, Dosya no 518/Vesika no:44, 1278.Ca.17.

⁷² BOA; A.MKT. NZD, Dosya no:363/Vesika no:98/2, 1278.S.17.

⁷³ BOA; A.MKT. NZD, Dosya no:386/Vesika no:57, 1278.C.17

⁷⁴ BOA; A.MKT.UM, Dosya no: 521/Vesika no:24, 1278Ca.27; Nan-ı aziz verilmesi ile ilgili bkz.; BOA; A.MKT.UM, Dosya no :482/Vesika no:29,1277.Z.29. BOA;A.MKT.MHM, Dosya no:217/Vesikan no:93, 1277.L.25.; BOA;A.MKT.MHM, Dosya no:193/Vesika no:46,1277.s.11.

⁷⁵ BOA; A.MKT. UM, Dosya no:483/Vesika no:1,1278.M.1.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bulunduğu olumsuz mali Şartlar sebebiyle iki yıl sonra bu miktarı 825 kuruŐa indirmiŐtir⁷⁶

Belgelerden, devletin Uzunyayla'da yerleŐmiŐ veya yerleŐtirilmeyi bekleyen yani misafireten yerleştirilmiş olanlar için de her türlü tedbiri almaya çalıştığı açık bir Şekilde görülmektedir. Örneğin; "Sivas eyaletinde iskân olunmak üzere Şimdiye kadar gnderilb tecemm etmiş ve misafireten yerleştirilmiş olan muhacirinin taamiyeleriyle tohumluk için verilecek hınta ve Őiar'ın ve öküzler için ita olunacak fiğin her bir takımıyla öküz ve arabaların bahaları tahminen 2.300 akçeyi tecavüz edeceği ve buna Sivas sancağı emvalinin vsat'i olmadığı beyanıyla icabatı emrinde ve Uzunyayla'da iskân olunacaklar için hatab ve kömür tedariki zımında Őimdilik 120 ift öküz ve araba mübayaa olunub bu miktarın dahi mertebe-i kifayede olmamasıyla bu babda istizanı havi evvelce posta ve mvehhar telgraf vasıtasıyla muhacirin komisyonu reisi devletli Paşa hazretlerine tarafına mersul iki kıta mazbata mealleri malum-ı meci olmuştur. Belgenin devamı olan satırlarda "eğer bu muhacirlerin masrafları karŐılanmadıęı takdirde her kazada vaki' ehl-i İŐlam kura ve bunun miktarını tesbitle her karyeye ikişer hane tevzi ve taksim olunarak kasaba ve karyelerde boş ve hali hane bulunur ise oralara yerleŐtirilerek arazi-i muattala ve metruke varsa onlar dahi olur yohsa arazi-i haliye-i miri'ye dahi bulunur nasılsa lzm miktar tarla ve arazi irae ve ita iktiza eden tapu senedi tanzim olunmak üzere keyfiyetin usul vechile iş'ar ve inha kılınmış ve ilerinde hayvan ve edavat-ı çift tedarikine kudreti olanlar, ol makule levazimatlarını kendileri tedarik edb, kudretsiz olanları dahi edavat-ı çift vesaire tedarik edinceye dek ortakçılık ve amelelik gibi Őeylerde kullanılarak ashab-ı iktidar ve merhamet taraflarından sair suretlerle muavenet kılınarak esbab-ı taŐirinin dar-ı zaruret olmamaları ve sairinin ittisaliyle yevmiye ve zehayir ita ve hane inşa olunmasından sarf-ı nazar ile karar-ı ahir iktizasından olub suret-i işara göre bunlar için hane yaptırılmakta olduğundan artık Şimdiye kadar vukua gelen masraf her ne ise mukaddem ki kusur-ı vechile bi't-tesviye bundan böyle m'zayaka-i maliye ve ahval-i zamaniye düŐünülerek bunların bir an evvel kiŐ gelmeksizin bir saat evvel masrafsızca iskânları (nk) bunlar fera-yı vatan ve terk-i emlak ile zir-i saye-i hilafet-i azimeye dehalet ederek bu cihetle millet-i islamiyenin misafiri demek olmalarıyla giriftar-ı perişan ve sefalet olmamalarıyla esbabın teshid edecek surette husulu hakkında muvanet-i lazımenin ifasına..."⁷⁷, Şeklinde geçen cümlelerden, alınan tedbirlerin neler olduğuna dair net

⁷⁶ B. Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler... S.130

⁷⁷ BOA; A.MKT. MHM, Dosya no: 193/Vesika no:94, 1277.s.17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bilgiler elde edilmektedir. Alınan tedbirler sayesinde Uzunyayla'ya yerleştirilmiş olan Çerkeslerin o günden bugüne kadar yaşamakta oldukları köylerin isimleri aşağıdaki tabloda belirtilmektedir⁷⁸.

SIRA NO	KÖY İSİMLERİ	ETNİK YAPISI (Köy Tasnifi)
1	Akören (Pedisey)	Hatıque
2	Aşağı Beyçayır (Şıpshable)	Kaberdey
3	Aşağı Karagöz (Gosthable)	Kaberdey
4	Aşağı Borandere (Ş. Jambotey)	Çeçen
5	Aşağı Kızılçevik (Mekeney)	Kabardey
6	Aşağı Höyük (Babıgey)	Kabardey
7	Aşağı Potuklu (Ismelkıt)	Abaza
8	Alamescit (Ligurhable)	Kabardey
9	Altıkesek (Loğkıt)	Abaza
10	Aygörmez (Hıthable)	Hatıque
11	Akviran (Fedsey)	Hatıque
12	Beserek	Hatıque
13	Burhaniye	Hatıque
14	B. Gümüştün (Apşohable)	Kabardey
15	Cinliören	Hatıque
16	Çukuryurt	Abzeh
17	Çerkes Söğütlü	Kabardey
18	Çamurlu (Habçey)	Kabartey
19	Dikilitaş (Yımgoy)	kabardey
20	Demirbağ	Abaza
21	Demirderesi	Hatıque

⁷⁸ Uzunyaylalılar Telefon ve İş Rehberi, Kayseri, s.7-8, Rehberdeki nüfus bilgileri değişken olarak kabul edilmiş olduğu için bu bilgiye yer verilmemiştir. Çünkü Uzunyayla'dan iş bulmak amacıyla başta Kayseri ve Ankara olmak üzere çevre illere gidenlerin sayısı oldukça fazladır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

22	Demirciören	Hatıque
23	E. Yassıpınar (Şenibey)	Kabardey
24	Eğri Söğüt	Kuşha
25	Gebelek (Gothaley)	Kabardey
26	Halitbeyören (Gunaşey)	Kabardey
27	Hilmiye (Beş Kızakhable)	Kabardey
28	Hayriye (Jamırzey)	Kabardey
29	inliören (Hevşey)	Hatıque
30	K. Gümüştün (Birgutey)	Kabardey
31	Kabaktepe	Kabartey
32	Kırkgeçit (Jiyayago)	Kabardey
33	Karahalka (Ganşuyev)	Kabardey
34	Karakuy(Şegamey-Şigaloğö)	Kabardey
35	Kırkpınar (Sasıghable)	Kabardey
36	Kaftangiyen (Anzorey)	Kabardey
37	Kurbağlık (Şiğebeğö)	Kabardey
38	Kazancık	Abaza
39	Karaboğaz (Aslinhable)	Kabardey
40	KılıçMehmet (Gılışpihable)	Kabardey
41	Kaynar	Hatıque
42	Karacaören	abaza
43	Karakoyunlu	Kabardey
44	Kapaklıpınar	Kabardey
45	Kavak	Hatıque
46	Kuşçu	Hatıque
47	Malak	Hatıque
48	Maraşlı	Hatıque
49	Methiye (Mudarey)	Kabardey
50	Örenşehir (Gundetey)	Kabardey

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

51	Olukkaya(Jambotey)	(Jambotey)
52	Panlı	abzeh
53	Pazarsu	Kabardey
54	Söğütlü	Hatıque
55	Saçayağı (BEyazköy) (Gunaşhable)	Kabardey
56	Şerefiye (Aslemirey)	Kabardey
57	Taşlıgeçit (Toğlahable)	Kabardey
58	Tahtaköprü (Guraşınhable)	Kabrdey
59	Tilkihöyük (Goğulgey)	Kabardey
60	Taşoluk (Hopaşey)	Kabardey
61	Tersahan (Lakhable)	Hatıque
62	Tavladere	Abaza
63	Uzunpınar (Yınerıgey)	Kabardey
64	Üç Pınar (Hadıgşıgeycug)	Kabardey
65	Y. Beyçayır (Marğuşey)	Kabardey
66	Y. Kızılçevlik (Jeşhable)	Kabardey
67	Y. Karagöz (Moğarhable)	Kabardey
68	Y. Borandere (Yeliğey)	Abaza
69	Y. Potuklu (İsmelkıt)	Abaza
70	Yeniyapan (Şıdkıt)	Abaza
71	Yahya Bey (Hatukşıgoyıj)	Kabardey
72	Yeni Yassıpınar (Janıgey)	Kabardey
73	Yağlıpınar (Jerestey)	Kabardey
74	Yukarıhöyük	Çeçen

E- Çerkeslerin İskânında Türk Halkının Destek ve Yardımları

Muhacir olarak gelen bu insanların, zaman zaman Afşar aşiretleri ile problem yaşamalarına rağmen, çoğu zaman yerli halk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

tarafından sevgiyle karşılandığını ve ellerindeki imkânların seferber edildiğini müşahede etmek de mümkündür. Sadece devlet değil, o günkü Türk toplumu da onlara kucak açmış ve bağırlarına basmıştır. Gelenlerin büyük kısmı, yanlarında hiçbir şey olmadan, perişan bir durumda Osmanlı Topraklarına sığınmışlardır. oğunun üstündeki elbise ve ayakkabısı parçalanmış neredeyse yarı çıplak vaziyettedir. Yiyecekleri de hemen hemen bitmiş durumdadır⁷⁹. Bu sebeple, muhacirlerin her türlü istirahatları sağlandığı gibi, bunların yerleşmeleri için halk kendi maddî imkânları ölçüsünde okul ve cami yaptırmıştır. Halk kendi isteğiyle gelenleri evinde misafir etmiş, iskân mahallerine arabası ile taşıyarak, evini yapmış, tohumluklarını ve öküz ile araba ihtiyacını karşılamış ve hatta arazilerini bile ilk kendisi sürüp teslim etmiştir⁸⁰.

Bu durumun sadece Sivas için değil, muhacirlerin buldukları, tüm yerler için geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin; Turhal kazası müdürüne yazılan yazıda “Trabzon’da bulunup lî ecli’l-iskân Sivas’a izan olan muhacirinin Turhal kazasından mürûrları esnasında haklarında muavenet ve hürmet-i lazıma icrasıyla esbab ve istirahatları isti’mal olunmuş olduğu muhacirin-i merkuma ümerası tarafından beyan ve işar olunmuş ve bu konu Ceride-i Havadis’e derc ve ilam olunmak üzere bir müzekkere yazılmıştır⁸¹. Aynı şekilde Kastamonu’da iskân edilmek üzere gönderilen muhacirine gerekli görülen odun ve kömür için toplam yedi bin iki yüz on beş kuruş toplanmış olup, bu yardımın iki bin beş yüz kuruşu Kastamonu mutasarrıfı tarafından, geri kalanı da bölge halkı tarafından karşılanmıştır. Diğer bölgelerden de Çerkez muhacirlerinin masrafları için yardımlar gelmiştir. Kayseri halkı tarafından da bu şekilde Çerkez muhacirlerine harcanmak üzere yirmi bir bin yedi yüz kırk dokuz kuruş tedarik edilmiştir⁸².

Bu yardımların Osmanlı Devleti’nin Anadolu dışındaki bölge halklarından da geldiği anlaşılmaktadır. Mısır’dan üç kez yardım parası toplanarak gönderildiği gibi, Bağdat muteberanı ile Basra ve Revanduz kaim-makamlarından toplanan otuz dört bin üç yüz kuruş da aynı şekilde posta ile gönderilmiştir⁸³. Aynı şekilde Yetmiş altı

⁷⁹ B. Habiçoğlu, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler... S.125

⁸⁰ B. Habiçoğlu, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler... S.118–119

⁸¹ BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 193/Vesika no:43,1277.s.11.

⁸² R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... s.76, Takvim-i Vekayi, Sayı: 610, 23 Ramazan 1277 (4 Nisan 1861), s.3., Takvim-i Vekayi, Sayı: 695, 22 Zilkade 1279 (11 Mayıs 1863), s.3.

⁸³ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.76, Takvim-i Vekayi, Sayı: 759,28 Safer 1281 (2 Ağustos 1864), s.2.Takvim-i Vekayi, Sayı: 782, 11 Saban 1281 (9 Ocak 1865) s.2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

senesinde Erzurum ve Uzunyayla ve Tokat taraflarına ve mahal-
isaireye sevkolunan muhacirin-i Çerakese nakliyesinden dolayı Sivas
Sancığı'na tabi'Kaza-i Erbaa ahalisinin matlubları olan elli üç bin
dört yüzaltı kurusun hazine-i celileyeterk ve tebri' ile kabulü
mahallinden ba-mazbata is'ar olunmus ve ahali-i merkumenin
bubabda vukuagelen hizmetleri eser-i hamiyet olarak sayan-ı takdir
görünmüştür⁸⁴.

1277 tarihli başka bir belge de “Sivas'ta iskân edilmiş olan
muhacirin-i Çerakise'den Uzunyayla'da iskân olunanlar için bazı
kazalar ahalisi tarafından muavemet ve lehiyat-ı lâzıme icra olunduğu
misüllü Emlak kazası ahalisinin inşa eyledikleri 30 bab hane ile bir
cami-i şerif ve mektebin⁸⁵, Delikli Taş kazası ahalisi tarafından
yapılmış olan 4 bab hane⁸⁶, Hafik kazası ahalisinin muhacirin için inşa
eyledikleri bir bab cami-i şerif, mekteb-i münif ve 40 bab hane nin
inşa edildiğini görmekteyiz ki⁸⁷, halk bunları bir hizmet-i müfthire
olarak yapmıştır. Bu yapılan hizmetler o dönemin gazeteleri olan
Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Ahval
gazetelerinde yayınlanmıştır⁸⁸. 3 Mayıs 1856 yılında çıkarılan
talimatnameye göre iskân edilecek muhacirlerin zengin olanları kendi
evlerini bizzat yaptıraraklar, fakir olanları de devlet eliyle
yaptırılacaktır. Devlet Anadolu'da zorunlu kalmadıkça bina inşa
etmemiş bu isi daha çok valiliklere ve hayırsever vatandaşlara havale
etmiştir⁸⁹.Nitekim halkın iskân isleri için yapmış olduğu yardımlar
gazetelerde çıkanbirçokhaberle de doğrulanmaktadır. Örneğin, Sivas
Eyaleti'ne bağlı Uzunyaylanammahale gönderilen Çerkez
muhacirlerine Emlak Kazası ahalisi tarafından otuz ibadethane inşa
edilmiştir⁹⁰.1865 senesine kadar Sivas vilayetinde çerkes muhacirler
için 1952 adet hane yapılmıştır⁹¹.

Her ne kadar Uzunyayla'ya Çerkesler için haneler yapılmışsa
da, buraların iskân olunması gerektiği, aksi halde Afşar aşireti
mensupları tarafından harap edileceği düşünülmektedir. Örneğin;

⁸⁴R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.158, Takvim-i Vekayi Sayı: 694, 15
Zilkade1279(4 Mayıs 1863) s:3

⁸⁵ BOA; A. MKT. MHM, Dosya no:202/Vesika no: 24, 1277c.27

⁸⁶ BOA; A. MKT. MHM, Dosya no:205/Vesika no:50, 1277.C.27,

⁸⁷ BOA; A.MKT. MHM, Dsoya no:215/Vesika no:88, 1277.c.12.

⁸⁸ Bkz. 58.59.60 dipnotlar ve BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:228/Vesika no:55,
1278.m.21., R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... s.186,

⁸⁹ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.79, Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve ...”
s.597.

⁹⁰ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.79, Takvim-i Vekayi, Sayı: 602,4
Cemaziyelahir 1277 (18 Aralık 1860), s.2.

⁹¹ R. Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası... S.192,Takvim-i Vekayi Defa: 80421
Muharremelharam 1282(3 Haziran 1865) s:4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Uzunyayla'da Çerkesler için haneler yapılmış ama kapı ve diğer Őeylerin tamamlanmadığı eğer bu Şekilde kalırsa kış mevsimi de geldiğinden muhacirlerin buralarda iskân olunamayıp civar köylere dağılacığı, boş kalan evlerin Afşar aşireti tarafından harap edileceğı bildirilmiş, verilen cevaba göre ise yapılmış olan hanelerin ser'iyyen eksikliklerinin tamamlanması, mevcut olan muhacirinin iskân olunması istenmiřtir⁹².

Türk halkı, gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını imkânları ölçüsünde temin etmeye çalışmıştır. Muhacirler için inşa edilen camilere imam atamaları yapıldığı gibi, yerli halk tarafından muhacirlerin yolculuk masrafları da karşılanmaktadır. Hafız Paşa hazretlerine müsta'cil başlığı altında gönderilen belgeden, "Sivas eyaletinde iskan olunan muhacirin için inşa olunmuş olan cami-i Őerifte imaret ve hitabet cihetlerin iktiza eden.... bilgisine ulaşılmaktadır"⁹³.

Gelen muhacirler başlangıçta karaya ilk çıkmış oldukları yerlerde geçici olarak iskân olmakta, uygun Şartlar oluştuğunda asıl iskân olunacakları yerlere doğru yolculuk yapmaktadırlar. Bu yolculukları esnasında kullanmış oldukları arabaların ücretleri buldukları/geçtikleri kazaların ahalisi tarafından ödenmektedir. Ahalinin yapmış oldukları bu masraflar hizmet-i müftehire olmak üzere hazine-i celileye terk ve teberru etmekte ve bu hizmetler Ceride-i Havadis, Takvim-i Vekayi ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinde yayınlanmaktadır. Örneğın; Samsun iskelesine çıkıp oradan Amasya Sancağına giderek muhteliten lî ecli'l-iskân Veray kazasına irsal olunan malumu'n-nüfus Nogay muhacirlerinin 8 saat mesafede bulunan kazamıza gelmeleri için verilen 120 arabanın ücreti olan 3.360 guruş ve Sivas Sancağına mürür eden muhacirler için Amasya'dan 12 saat mesafede olan Turhal kazasına gitmeleri için verilen 50 arabanın ücreti olan 2.100 guruş, Turhal'dan Sivas Sancağına naklolunan malumu'n-nüfus erkes muhacirlerinin 6 saat mesafede bulunan Zile kazasına kadar gitmeleri için verilen 30 arabanın ücreti olan 630 guruş ki cem'an 200 arabanın ücreti olması gereken 6.090 guruşun bir hizmet-i müftehire olmak üzere hazine-i celileye terk ve teberru olunmuş olduğundan kabulüne müsaade-i aliyeleri sezaveri buyrulmak babında..."⁹⁴, başka bir belgede ise "Dağıstan muhacirlerinden olup ilk önce Aydın Sancağına oradan da Sivas'a naklolunan eenlerden 240 hane nüfusun araba ücreti olmak üzere Konya Esbkeşen ve Aksaray ve Kırşehri kazaları ahalisi tarafından verilmiş olan 48.000 guruşun bir hizmet-i müftehire olarak

⁹² BOA; A. MKTUM, Dosya no:426/Vesika no:49, 1277.s.26.

⁹³ BOA; A.MKT. UM, Dosya no:516/Vesika no:48, 1278.Ca.11

⁹⁴ BOA; A.M.MKT. UM, Dosya no:459/Vesika no:90, 1277.ř.23.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

hazine-i celileye terk ve teberru ile kabulü istida olduğu Konya meclisinin varid olan mazbatasında iş'ar olunmuş, ahali-i merkumenin bu babda vukua gelen hizmetleri eser-i hamiyet ve müstelzam takdir ve mahzuziyet olarak keyfiyet Ceride-i Havadis, Takvim-i Vekayi ve Tercüman-i Ahval'a derc ile ilan..." edilmiştir⁹⁵. 1277 tarihli belgede Samsun, Amasya, Ankara, Sivas ve Konya'ya izam olunan ve Canik sancağında iskân ettirilen "muhacirlerin suret-i işara nazaran muhacirin-i merkume hakkında tehilat-ı lâzime ve me'kulat-ı saire ve iane-i mümkününe ifa olunmakta idüğü anlaşılıp ol babda vukua gelen gayret ve himmet ve insaniyet olarak" geçen ifadeler o dönemde gelenlerin ihtiyaçlarının mümkün mertebe halk tarafından karşılandığının bir belgesi olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁶. Devletin bu şekilde hizmet edenleri taltif ettiğini de yine belgelerden müşahede etmek mümkündür. "Sivas eyaletince icra olunan tedabir-i mutazammın ve eyalet-i merkume meclis azasıyla bazı hanedanzâdelerin gerek mesele-i mahiyede vukubulan hizmetlerinden ve gerek ol tarafta iskân edilmekte olan muhacirin haklarında icra ettikleri muvafatlarından naşi uhdelerine münasib rütbeler tevcih olunmasına..." İfadeleri bunu teyit etmektedir⁹⁷.

SONUÇ

Kafkas kavimlerinin, Osmanlı sınırları içerisinde Çerkes genel adı altında göç ettirilmeleri, kendi istek ve arzuları ile olmayıp, Rusların uyguladığı bir sürgün hareketidir. Aynı zamanda bu hadise, bölgeyi Slavlaştırma politikasının bir parçasıdır. O yılların olumsuz şartlarında Osmanlı topraklarına göçe zorlanan bu insanlar, yolculukları esnasında o günün imkânsızlıkları sebebiyle birçok kayıplar vermişlerdir. Kalabalık gruplar halinde yapılan bu göçler, çok kötü şartlar altında gerçekleştirilmiş, muhacirleri taşıyan gemiler kapasitelerinin üstünde dolu hareket etmişlerdir. Karadeniz kıyılarında bulunan Anapa, Soçi, Adler, Sohum, Poti.. vb. limanlardan Rus, İngiliz ve Osmanlı gemilerine binen bu insanlardan bir çoğunun, Ordu, Samsun, Sinop, Trabzon, İstanbul, Burgaz, Köstence, Ege kıyılarına gelemeden hayatlarını kaybettiği bazı kaynaklarca ifade edilmektedir⁹⁸. Ancak araştırmamıza konu olan belgelerin

⁹⁵ BOA; A. MKT. UM, Dosya no:520/Vesika no:4, 1278.Ca.23

⁹⁶ BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:212/Vesika no:4, 1277.Ş.27

⁹⁷ BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:195/Vesika no:7, 1277.s.29.

⁹⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tuğan Kumikov; "Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü", Nalçık: Adıgı, Kültür ve Tarih Dergisi, S.33, 1992, s. PRSCET; Belge no 15'den naklen Cahit Aslan; Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, Asam Yay.2006, S.1, s.18.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

incelenmesinde, muhacirler arasında ölüm hadiselerine rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, bu göçün çok zorlu ve meşakkatli geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür bir bilginin, incelenen belgelerde görülmemesi, değişik kaynaklarda verilen bu ölümlerin olmaması manasına gelmemektedir. Çünkü Trabzon, Samsun vd. limanlara inen bu insanların tümü genç ve dayanıklı insanlar değillerdir. Genç-yaşlı, erkek-kadın-kız çoluk-çocuk şeklinde geldikleri gibi, aralarında hasta olanların da bulunduğu bir gerçektir. Fakat yine de erkes genel adı altında Kafkasya'dan göç etmek mecburiyetinde kalan bu insanların durumunu Ahıska Türkleri, Kırım Türkleri ve diğerlerinin. yaşadıkları sürgün olayı ile mukayese ettiğimizde, her şeye rağmen yine de şanslı olduklarını söylemek mümkündür.. Çünkü Çerkesler geldikleri bu topraklarda hem Osmanlı Devleti tarafından içtenlikle kabul görmüşler, hem de yerleşik Türk halkı tarafından bazı münferit hadiseler hariç, içtenlikle kabul edilmişlerdir. Türk halkı yer yer muhacirlerin barınaklarından, ibadethanelerine, okullarına kadar kendi imkânları ile ihtiyaçlarını karşılamıştır. Doç. Dr. Gülfettin elik bu durumu şöyle ifade etmektedir:"1877–78 Harbinden 1914"e kadarki dönemde muhacirlere yapılan masraf toplam olarak 215 milyon kuruş. Bu rakam, Osmanlı devletinin dışarıdan nakit olarak alabildiği borç miktarına hemen hemen yakın. Göç, Osmanlı devletinde böylesine büyük bir maliyete yol açtı. Bir de vakıfların ve sivil toplumun katkısını düşünürseniz, çok büyük bir dönüşüm aslında. Osmanlı' nın mali anlamda zaafa düşmesinde ve Düyun-ı Umumiye"nin kurulmasında bu olayların da etkileri var. Ama buna rağmen Osmanlı o dönemde gelen insanları hiçbir zaman dışlamadı. Almak istemezlik yapmadı. Mantalite çok farklıydı. Her şeyiyle onlar kendi insanlarıydı. Sahiplendi onları."99. Böylece anavatanlarından zorla koparılmış olan Çerkesler, yaşayabilecekleri bir yurt parçasına sahip olurken, yerli halk tarafından da sevgiyle karşılanarak Türk milletinin bir parçası olmuşlardır.

Çerkeslerin kendi ata yurtlarından kopuş trajedisi, aşağıda verilen belgelerden de takip edilebileceği gibi, Anadolu Türk insanının bağrına basarak, bunlara mümkün mertebe yaşayabilecekleri bir ortam hazırlamaları ve acılarını en asgarî seviyeye indirmeye çalışmalarıyla az da olsa hafiflemiş olmalıdır. Örneğin; "her kazada bulunan Müslüman (Türk) köylerini ve bunların miktarını tespit ederek her köye ikişer hane tevzi ve taksim olunarak" şeklinde geçen cümlelerde, Türk halkının erkes muhacirleri nasıl karşıladığı

⁹⁹ Emin Akdağ - Haşim Söylemez "Sürgün yurdu Anadolu " Sayı: 494 - 24.05.2004, <http://209.:www.aksiyon.com.tr>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

görülmektedir. Hatta bu gelenlerin içinde hayvan ve edavat-ı çift temin edebilirler ise kendilerinin tedarik etmeleri, maddî yönden zayıf olanlar yani hayvan ve edavat-ı çift tedarik edemeyenlere ise bunları tedarik edinceye kadar ashab-ı iktidar ve merhamet tarafından ortakçılık ve yarıcılık yaptırılarak düçar-ı zaruret olmamaları istenmiştir. Karşılık beklemeden yapılan bu yardımlar Türk halkı tarafından bir hizmet-i müfthire olarak değerlendirilmiştir. Devletin de Çerkesleri kendi tebaasından ayrı tutmadığı, hatta zaman zaman Çerkesler lehine, Afşarlar aleyhine ayrımcı davrandığı yine belgelerden takip edilebilmektedir. Osmanlı Devleti, elbette ki bu politika takibinde kendi menfaatlerini de korumayı düşünmüş ve Afşarları yerleşik hayata geçmeye zorlamayı düşünmüştür.

Devletin, Çerkesleri yerleştirirken nüfus bakımından denge politikası güttüğünü ve tarıma elverişli arazi olmalarına rağmen o güne kadar mer'a olarak kullanılan yerleri tarıma açarak, gelenlerin üretici konuma geçmelerini sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak Uzun yayla'yı verebiliriz. Yıllarca Avşar aşiretinin yaylak-mera olarak kullandığı bu araziye yerleştirilen Çerkesler, kısa bir zaman dilimi içerisinde tarım alanında üretici konuma geçmişlerdir. Anadolu'ya gelerek, Osmanlı Devleti'ne sığınan Çerkesler, her şeylerini Kafkasya'da bırakarak geldikleri Anadolu'da, zaman içerisinde Türk halkıyla kaynaşmışlar, ev-bark sahibi, emlak sahibi olmuşlardır. Anadolu'yu vatan olarak gördükleri için de Millî Mücadele'de düşman işgaline karşı Türk halkı ile birlikte hareket etmişlerdir.

Çerkes sürgünü ve Osmanlı coğrafyasına yerleştirilmeleri, tarihin başka bir boyutunda ve başka bir zaman diliminde de olsa gerçekleşmesi mümkün görülemeyen bir yardımlaşma örneğidir. Aynı zamanda da iki farklı kültüre sahip halkın kaynaşmasına her zaman için örnek gösterilebilecek bir hadisedir.

Çok geniş kapsamlı bir araştırma konusu olan bu sürgün hadisesinin, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, askerî vb. yönlerden objektif bir şekilde incelenmesi, ayrıntılı çalışmaların yapılması ve bu hadisenin aslında Rusların Kafkasya'da genelde uyguladığı bir strateji olduğunun dünyaya gösterilmesi, tanıtılması ve gündemde tutulması gerekmektedir. Aynı zamanda da, bir başka devlet ve başka milletçe gerçekleştirilememiş olan Osmanlı Devleti'nin böylesi bir iskân politikası, bütün detayları ile incelenip ortaya konularak, Osmanlı Devleti ve Türk Milletinin, Çerkesleri kabulü, dünya barışını temin ve kaynaklarını kullanmada öncü olabilecek politika ve projelere örnek teşkil ettirilmelidir. Bu çalışmaların bir diğer sonucu ise, ancak

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

böylece farklı coğrafyalarda belki de bir başka milletin bu acıları yaşamasının önüne geçilebilecek olmasıdır.

KAYNAKLAR

A- KİTAP- MAKALE

Abdullah, Saydam; **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856–1876)**, Ank. 1997

AlâeddinYalçınkaya;“Kafkaslar’da“Türkî Kavimler: erkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri “, <http://www.akademikbakis.org/pdfs/9/turki.doc>

Bedri Habiçoğlu, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânları, İST,1993

Berat Yıldız,Emigrations From The Russian Empire To The OttomanEmpire:An Analysis In The Light Of The New Archival Materials, The Department of International Relations, Bilkent University,Ank.,September 2006,

Cahit Aslan; **Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü**, Asam Yay.2006

CahitTutum;“1864GöçüİleilgiliBazıBelgeler”, www.kafkasfederasyonu.org/dokuman/doguakdenizdeki_cerkesler.pdf

etin Öner; **Şu Bizim Çerkesler**, Can Yay. İst. 2000

EminAkdağ,HaşimSöylemez;“SürgünYurduAnadolu“,Sayı:494–24.05.2004<http://209.www.aksiyon.com.tr>

Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıları’nın Kafkas İllerini Fethi(14.511.590), Ank, 1976

Fethi Güngör; **Çerkes Sürgünü**, Kafkas Vakfı Bülteni, Ocak 2002

Hayati, Bice, **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Ank,1991

Hakan, Kırımlı, **Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”**,8–11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İST,2006

İlksen Şahinbaş, **Zorunlu Göç Olgusu Bağlamında Bulgaristan Türkleri**, **Sakarya Üniversitesi · Sosyal Bilimler Enstitüsü** .2007,(Yüksek Lisans Tezi)

İsmail Berkok; Tarihte Kafkasya., İst. 1958.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

-
- İsmail Hami Danişmend; **İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi**, C.IV, **İstanbul, 1972**
- Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, (Çev. Akile Zorlu-Kaan Durukan), **Ankara, 2002**,
- Kemal Karpat, **Otoman Population 1830–1914**, Wisconsin, 1995
- Nedim, İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon, 2006
- Niyazi Berzeg; **Çerkes Sürgünü...**(Gerçek, Tarihî ve Politik Nedenleriyle), **Ank, 1996**
- Osman Çelik (Hazırlayan)**, İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, **Ankara, 1992**,
- Ramazan Göktepe, **Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri**, Niğde, 2007, Yüksek Lisans Tez.
- Semen Esadze, **Pokorenie zapadnogo Kavkaza i okonchanie Kavkazskoi voyny**, (Maikop, 1993)
- Sırrı Erkuş, “Rus Çarı I. Petro'nun Vasiyetnamesi’”, **Yeni Düşünce Gazetesi**, 6 Nisan 1990
- Şamil, Mansur; **Çeçenler**, 2. baskı, Mart 1995
- Tuğan Kumikov; ‘**Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü**’, **Nalçık: Adığı, Kültür ve Tarih Dergisi**, S.33, 1992,
- Wassan- Giray Cabagı, **Kafkas-Rus Mücadelesi**, **İstanbul, 1967**
- Yaşara Bağ; **Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç**, **Çerkes Sürgünü Ank. Kafder Yay., 2001**
- Yusuf Halaçoğlu, ‘**Kolonizasyon ve Şenlendirme**’, **Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.IV. Ankara, 1999**

B-GAZETELER

- Takvim-i Vekayi, **Sayı:753,15 Muharrem 1281(20 Haziran 1864)**, s.3–4.
- Takvim-i Vekayi, **Sayı: 628, 7 Recep 1278 (8 Ocak 1862)**, s.1.
- Takvim-i Vekayi, **Sayı: 619, 5 Rebiülevvel 1278 (10 Eylül 1861)**, s.2.
- Takvim-i Vekayi, Sayı: 610, 23 Ramazan 1277 (4 Nisan 1861), s.3.,
- Takvim-i Vekayi, Sayı: 695, 22 Zilkade 1279 (11 Mayıs 1863), s.3.
- Takvim-i Vekayi, Sayı: 759,28 Safer 1281 (2 Ağustos 1864), s.2.
- Takvim-i Vekayi, Sayı: 782, 11 Saban 1281 (9 Ocak 1865) s.2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Takvim-i Vekayi Sayı: 694, 15 Zilkade1279(4 Mayıs 1863) s:3

Takvim-i Vekayi, Sayı: 602,4 Cemaziyelahir 1277 (18 Aralık 1860),
s.2.

Takvim-i Vekayi Defa: 80421 Muharremelharam 1282(3 Haziran
1865) s:4

C-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

- BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 483/vesika no:1, 1278.M.1.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 482/vesika no:29, 1277.Z.29.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 448/Vesika no: 28, 1277. C. 29.
BOA; A. MKT. UM: Dosya 521/Vesika 24, 1278. Ca. 27,
BOA; A. MKT. NZD, Dosya no 391/ Vesika no: 96, 1278. B. 14.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 439/ Vesika no: 2, 1277. Ca. 14
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 522/Vesika No. 18, 1278. Ca. 29.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 501/Vesika No. 35, 1278. Ra. 19.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 193/Vesika No. 46, 1277. S.11..
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no: 228/Vesika No. 55, 1278. M 21.
BOA; A.MKT. NZD, Dosya no: 363/Vesika No. 98/1, 1278. S.17.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 439/Vesika No. 2, 1277. Ca. 14.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 520/Vesika No. 4, 1278. Ca. 23.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 188/Vesika no: 74, 1278. M. 2.
BOA; A. MKT. UM, Dosya No: 487/Vesika No: 42, 1278. M. 19.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 195/Vesika no: 86, 1277. Ra. 4
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 394/Vesika 86, 1276. B.14.
BOA; MKT. MHM, Dosya no 224/Vesika no: 76, 1279. R. 28.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no: 487/Vesika no: 42, 1278. M. 19.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya No: 222/Vesika no: 68, 1278. M. 23.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 483/ Vesika 67, 1278. M.5.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no 485/Vesika no20, 1278.M.9.
BOA; A. MKT. NZD, Dosya no:350/Vesika no:95, 1277.1.24.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya no: 193/Vesika no:43,1277.S.11.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya no:202/Vesika no: 24, 1277.C.27.
BOA; A. MKT. MHM, Dosya no:205/Vesika no:50, 1277.C.27
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:215/Vesika no:88, 1277.C.12.
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:228/Vesika no:55, 1278.M.21.
BOA; A. MKTUM, Dosya no:426/Vesika no:49, 1277.S.26.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no:516/Vesika no:48, 1278.Ca.11.
BOA; A.M.MKT. UM, Dosya no:459/Vesika no:90, 1277.Ş.23.
BOA; A. MKT. UM, Dosya no:520/Vesika no:4, 1278.Ca.23.
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:212/Vesika no:4, 1277.Ş.27
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:195/Vesika no:7, 1277.S.29.
BOA; A.MKT. UM, Dosya no: 521/Vesika no:24, 1278 Ca.27;
BOA; A.MKT. UM, Dosya no:482/Vesika no:29,1277.Z.29.
BOA;A.MKT.MHM, Dosya no:217/Vesikan no:93, 1277.L.25.;;
BOA; A.MKT. MHM, Dosya no:193/Vesika no:46,1277.S.11.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

BOA; A.MKT. UM, Dosya no:483/Vesika no:1,1278.M.1.

BOA; A.MKT. MHM, Dosya no: 193/Vesika nı:94, 1277.S.17.

BOA; A.MKT. UM, Dosya no518/Vesika no:44, 1278.Ca.17

BOA; A.MKT. NZD, Dosya no:363/Vesika no:98/2, 1278.S.17.

BOA; A.MKT.NZD, Dosya no:386/Vesika no:57, 1278.C.17., S.1.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Copyright of Electronic Turkish Studies is the property of Electronic Turkish Studies and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.